БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР! 1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

СЭКП-ниң Тыва обкомунуң болгаш Кызыл хооркомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң органы

№ 66 (5470) 1963 ч. март 19, вторник | Өртээ 2 көп

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

Академик Т. Д. Лысенконуң аргазы-биле мыйыстыг бода малдың сүдүнүн үскүрүн бедидериниң айтырыгларының талазы-биле Молдав ССР-ниң мал ажылының ажылдакчыларының республика чөвүлел хуралының кыйгырыының дугайында

Академик Т. Д. Лысенконуң аргазы-биле мыйыстыг бода малдың сүдүнүн үскүрүн бедидериниң айтырыгларының талазы-биле Молдав ССР-ниң мал ажылының ажылдакчыларының республика чөвүлел хуралының киржикчилериниң кыйгырыының дугайында доктаалды СЭКП ТК хүлээп алган.

Инектериниң сүдүнүн үскүрүн бедидери дээн ышкаш, сүт продуктуларын бүдүрерин өскүрериниң шак ындыг улуг курлавырын хөй-хөй колхозтарда болгаш совхозтарда ам-даа четпес ажыглап турар деп, СЭКП ТК-ның ол доктаалында демдеглеп турар.

Молдав ССР-ниң көдээ ажыл-агыйының ажылдакчылары үнелиг эгелекчи чорукту кылган болгаш академик Т. Д. Лысенконуң аргазы-биле малдың сүдүнүн үскүрүн бедидериниң талазы-биле ажылды 1958 чылдан эгелээш чоруда берген. Сүдү үскүр эвес тус черниң инектерин академик Т. Д. Лысенконуң аргазы-биле алдынган хайнак бугалар-биле хайнакташтырганындан алдынган 300 ажыг малдар, ооң иштинде 150 саар инектер амгы үеде Молдавияның 137 колхозтарында болгаш совхозтарында, әртем-шинчилел институттарының ажыл-агыйларында бар. Ук черниң инәәнге бодаарга, ол инектериниң сүдүнүн үскүрү 1—1,5 хуу артык болуп турар.

Чоокку чылдарда колхозтарның болгаш совхозтарның фермаларында инектериниң сүдүнүн үскүрүн 3,5-тен 4,5 хуу чедир көдүрериниң аргазын берип турар ажылдарның тодаргай программазын сүдү үскүр эвес малды чаартыр талазы-биле чогумчалыг дүржүлгага үндезилээш, республика чөвүлел хуралынга чугаалашкаш хүлээп алган.

Молдав ССР-ниң көдээ ажыл-агыйының ажылдакчыларының эгелекчи чоруун СЭКП ТК чүүлдүг деп көрген. Бода малдың сүдүнүн үскүрүн бедидериниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын, ол ажылды чоругларынга эртемденнерни, тускай эртемниглерни, мал фермаларының ажылдакчыларын киириштирерин СЭКП ТК эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның көдээ крайкомнарынга, обкомнарынга, бүдүрүлге эргелелдеринге, партия, профэвилел, комсомол организацияларынга сүмелээн.

Чеди чылдың бешки чылында көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алыыл

1963 чылдың март 12-де Россия Федерациязының партия комитеттериниң секретарларының болгаш колхоз-совхоз бүдүрүлге эргелелдериниң начальниктериниң чөвүлел хуралынга

ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

Эргим эштер! Коммунистиг партианың Төп Комитединиң болгаш Совет чазактың даасканын ёзугаар, Россия Федерациязының көдээ ажыл-агыйының мурнакчыларынга, бүдүрүлге эргелелдериниң начальниктеринге болгаш тускай эртемниглерге, партия комитеттериниң секретарларынга, бо чөвүлел хуралдың бүгү киржикчилеринге изиг байырны чедирип тур мен. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бо болза СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр партия болгаш совет органнарны чаарты тургускаанының соонда чыылган, Россия Федерациязының көдээ ажыл-агыйының ажылдакчыларының баштайгы улуг чөвүлел хуралы-дыр. Чаарты тургузуушкуннуң кандыг-бир түннелдериниң дугайын, а ооң дүржүк коммунистиг тургузуушкуннуң хөрээнге ол чаарты тургузуушкуннуң берген түннелдериниң дугайын чугаалаары ам-даа элек болбайн аан. Ындыг түннелдерни бистер чылдың төнчүзүнде үндүрер апаар боор бис.

Улус ажыл-агыйынга партийжи удуртулганы чаарты тургускан чорук бодунуң кайтамчыктыг үре-түннелдерин бээр, коммунистиг тургузуушкуннуң улуг планнарын боттандырарын дүргедедир дээрзинге партия быжыы-биле бүзүреп турар.

Партия болгаш совет органнарны чаарты тургусканының алыс утказы чүдел дээрзин экизи-биле билир болгай силер. Бир эвес допчузу-биле чугаалаар чүве болза, ол дээрге, ам партия организацияларын адаандан үстүнге чедир бүдүрүлге принциви-биле тургузуп турары ол болуур. ТК-ның Пленумунуң шиитпирин ёзугаар бүдүрүлге эргелелдериниң партия комитеттерин, СЭКП-ниң көдээ болгаш үлетпүр обкомнарын база крайкомнарын, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының көдээ ажыл-агыйны удуртур талазы-биле бюроларын болгаш үлетпүрүү удуртур талазы-биле бюроларын тургускулаан.

Совет органнарны аңаа дүүштүр чаарты тургускан. Көдээ ажыл-агый органнарын чаарты тургузарын партия ооң мурнунда-ла чоруткан. Көдээ ажыл-агый министерствозун бистин эде организастаанывыс билдингир болгай. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң материал-техниктиг хандырылгазының айтырыгларын «Сельхозтехникага», а белеткелдернин айтырыгларын — Белеткелдер комитединге болгаш бүдүрүлге эргелелдеринге мөөнүнээн.

Совхозтарны болгаш колхозтарны удуртурунуң принципиалдыг чаа органнарын — совхоз-колхозтар бүдүрүлге эргелелдерин чыл мурнунда тургускулаан. Эртемни, эртемнин чедиишкиннерин болгаш мурнакчы практиканы бүдүрүлгеге шинчээдирин удуртурунуң эргe хүлээлгезин көдээ ажыл-агый министерствозунга даандырган.

Ынчангаш, ам бистин чуртувуста колхоз болгаш совхоз бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезинге ажыктыг салдарны чедирер көдээ ажыл-агыйны удуртурунуң чогумчалыг системазы тургустунган-дыр.

Ындыг чаарты тургузуушкун чүге негеттинип келгенил? Партия райкомнары болгаш райкүүскомнар база-ла багай эвес ажылдап турганнар болгай деп, чамдык эштер чугаалаар чадавас. Ол шын. Олар шынап-ла багай эвес ажылдап турганнар. Коммунистериниң—партия райкомнарының, райкүүскомнарның ажылдакчыларының хөй нуруузу магалыг ажылдааннар деп чугаалап болуур. Олар боттарынга онаашкан херекти алдарлыы-биле күүсеткеннер, колхозтарны болгаш совхозтарны быжыглаарынга, көдээ кадрларны кижизидеринге хөй чүүлду кылганнар. Ынчаарга ол ажылды кым-даа сандан ап октавайн турар. Чылдар эртер, ынчалза-даа партияның көдээ райкомнарынга ажылдап турган, партияга болгаш чонга ак-сеткилдиг бараан болган коммунистерни совет кижилер кезээде хүндүлел-биле сактып чоруур болуур. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Ынчалза-даа ам өске үе-дир, эштер! Бүдүрүлгенин хемчээлдери өскен, үлетпүрге болгаш көдээ ажыл-агыйга салып турар негелделер бедээн-дир.

Бо байдалдарның үезинде улус ажыл-агыйынга партийжи удуртулганын-даа дугайында айтырыг чаа ёзу-биле тургустунуп келген.

Россия Федерациязының көдээ ажыл-ишчилериниң кол сорулгалары

Амгы үеде, бистер коммунизмни калбаа-биле тургузарынче киришкенивисте, бистин кадрларывыс тодаргай бүдүрүлге айтырыгларын шиитпирлээринге бүгү-ле күштерин, билиглерин, организакчы мергежилин мөөнүнээр аргалыг болур кылдыр, улус ажыл-агыйынга партийжи удуртулганы шак ынчаар тургузар херек.

Экономиканы ажыл-агый тургузуушкунун удуртурунга партияның ролюнун дугайында Владимир Ильич Ленинниң бодалын база катап сагындырар бодай-дыр мен. Октябрь революциязының тиилээнинин соонда, эрге-чагырганы чаалап алганының соонда партияның, ажылчын аңгының, бүгү чоннун күүсениишкиннерин экономиканы тургузарынга мөөнүнээн турар ужурлуг деп, Совет эрге-чагырганың ээлчеглиг-сорулгаларынга турааскаткан бодунуң ажылынга В. И. Ленин өөреткен. Ам политика эвес, а экономика артык ужур-дузалыг болуп турар деп, Владимир Ильич онзалап демдеглээн. Үлетпүрну болгаш көдээ ажыл-агыйны хөгжүдери, чуруттуң камгаланыр аргалыын быжыглаары, чоннуң материалдыг чаагай амыдыралын көдүрери — бо болза партияның болгаш күрүнениң ажыл-чорудулгазынга бирги чергеже Владимир Ильичиниң идип үндүрүп турган үүлдери-дир.

В. И. Ленин болза социалистиг экономиканы тургузарынче үүгле кыйгырып турган эвес, харын-даа ону канчаар кылырын көргүскен. Россияны электрижиткени, күүлүг индустрияны тургусканы, кооператив планынга үндезилээш, көдээни чаарты тургусканы — бо дээрге социализмни болгаш коммунизмни тургузарының дугайында гениалдыг ленинчи идеяларның херек кырынга боттуу-биле боттанганы ол-дур.

Ам бистин боттандырып турарывыс, үлетпүрге, тудугга болгаш көдээ ажыл-агыйга партийжи удуртулганы чаарты тургузар чорук ленинчи өөредиге бүрүнү-биле үндезилеттинип турар. Партияның чорудуп турар хемчеглери улуг Ленинниң бодалдары-биле чырыттынган деп бистер бөгүн чоргаарал-биле чугаалап болур бис. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Колхозтарны болгаш совхозтарны эргелеп башкарарының эки хевирин ам бистин партиявыс тыпкан дээрзинге силерни чөпшээрежир боор деп бодап тур мен. Чаа байдалдарда ажыл-агый бүрүзүнге бүдүрүлгени мергежилдиг организастаарының, колхозтарның болгаш совхозтарның байлак аргаларын дээре ажыглаарының улуг аргалары бүдүрүлге эргелелдеринде, бүдүрүлге эргелелериниң партия комитеттеринде бар.

Мында чыглып келген силердер Совет Эвилелинде эң-не улуг республиканы — Россия Федерациязын төлээлеп турардыр силер. Россияның колхозчулары, совхозтарының ажылчыннары, тускай эртемниглери, эртемденнери, партия болгаш совет организацияларының удуртукчулары көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң көвүдериниң ниити партийжи болгаш ниити улусчу сорулгазын шиитпирлээринге улуг салыышкынны киирген.

Сөөлгү он чылдарның дүргүзүнде көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хөгжүлдезиниң дугайында сан-медээлер ол дугайын бүзүрелдиг чугаалап турар. Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринде бергелерни бистер ажып шыдавас деп хоозун чүлчуруушкун кылып турган кижилерге база катап харыылаар дээш, ол сан-медээлерни маңаа чижек кылдыр киирери мөнээ чогумчалыг-дыр. Социализмниң дайзыннары ам эң-не чугула угланыышкынга — экономиканы хөгжүдеринге бистин бурунгаар шимчээшкинивистен кончуг коргуп турарлар. Ажыл-агый тургузуушкунунга бистиң чедиишкиннеривис шиитпирлиг ужур-дузалыг болуп турар. Ону үүгле марксисчи билиглиг азы черле билиглиг кижилер билип турар эвес. Экономиканы көдүрериниң чугулазын бүгүде билип турар, чем чип билир апарган кижи бүрүзү билип турар деп чугаалап болур. **(Залда шимээн. Адыш часкаашкыны).**

1953 чыл-биле деннээрге, Россия Федерациязынга көдээ ажыл-агый продуктуларын белеткээри ынчаар өскен-дир:

	1953 чыл	1962 чыл	1953 чылга уур 1962 чылда
Тараа (миллион пуд-биле)	1.098	2.217	202 хуу
Ооң иштинде кызыл-тас	608	1.387	228 ««
кукуруза	6,7	65,2	9,7 катап
бобылар	6,8	39,1	5,8 катап
Чигир свёклазы (миллион тонна)	3,9	14,0	360 хуу
Тарымал тоорук (миллион тонна)	1,0	1,6	163 хуу
Картофель (миллион тонна)	3,2	3,7	113 ««
Ногаалар (миллион тонна)	1,2	2,9	245 ««
Кат-чимистер (муң тонна)	261	643	246 ««
Ооң иштинде виноград	85	401	473 ««
Эзт (миллион тонна)	1,9	4,5	232 ««
Сүт (миллион тонна)	6,1	16,4	269 ««
Ажылдап үндүрген мал саржаа (муң тонна)	274	506	185 ««
Дүк (муң тонна)	97	181	187 ««
Чуурга (миллион кезек)	1.392	5.089	366 ««

Бо дээрге партияның болгаш улустуң маадырлыг күүсениишкиннериниң түннели-дир, коммунизм дээш демиселге улуг шылгарангай чорук-тур. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Силер дыңнап олура ол эки-дир деп, бүдүү иштинерде бодап олур боор силер. Ам чедиишкиннер дугайын чугаалап тур, ооң соонда шүгүмүүлээр ийин оң. Ол база-ла шын, база-ла багай эвес болгай. **(Залда шимээн. Адыш часкаашкыны).**

Россияның көдээ ажыл-агыйының ажылдакчыларының күш-ажылы партияның, бүгү чоннуң бедик үнелээшкинин алган. Ынчалза-даа ам силерниң мурнунарда чаа улуг сорулгалар туруп турар. Чедип алдынган үүлдерге даянып алгаш, колхозтар болгаш совхозтар көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин аъш-чем продуктуларынга чоннуң хереглелин бүрүн хандырарының аргазын бээр шак ындыг деннелче көдүрер, партияның XXII съездизиниң салган сорулгаларын күүседир ужурлуг.

Чугаа болза кандыг деннелдиң дугайында болуп турарыл, эштер? Чуртка ниитизи-биле тараа белеткелин чоокку чылдарда 4 миллиард 200 миллион—4 миллиард 500 миллион пуд чедирерин коммунистиг тургузуушкунунуң эрге-ажыктары негеп турар дээрзиниң дугайы ТК-ның ноябрь Пленумунга чугаалаттынган болгай. А ооң иштинден Россия Федерациязының үлүг-хуузунга чеже хире онаажып турарыл? Ол чурагайларны билир силер: 2 миллиард 500 миллион—2 миллиард 600 миллион пуд болгай.

Эштер! Ол сорулга силерге күш четтинер, ол мырыңай боттуг болгаш күүсеттинер. Бир эвес эрткен чылын Сибирьге ортумак-даа дүжүттү алган турган чүве болза, тараа белеткелиниң ындыг деннелинге чоокшулай берген турар ийик силер. Алтай чежени чедир бербээн-дир, эрткен чылын Сибирь ниитизи-биле чеже хире тарааны чедир бербээн-дир, санап көрүнер даан.

Бо чылын чаа черлерни немей тарыр болгай силер, күзүн чажар тараалардың тарылгазы дыка калбарган-дыр. Бо кыжын хар улуг болган, ынчангаш өл-шык хөй болур. Бир эвес күзүн чашкан тараалар кышты ажырбайн ажар болгаш час чаагай болур болза, силер чаагай дүжүттү алыр силер. Ынчаарда силер берген онаалга эвээш-тир деп, тараа белеткелиниң планын немеп бээрин дилээр апаар боор силер. **(Залда шимээн. Адыш часкаашкыны).** Ынчаарга бир эвес силер онаалганы көвүдедирин дилээр болзунарза, бир эвес бүгү республикалар бо чылдың планын күүседиптер болза, ынчан силернин дилээнерни хандырбас апаар. Күрүнеге тараа садарының талазы-биле силерге берген онаалганы бис бедитпес бис, а чаагай дүжүттен алган немелдени мал ажылын хөгжүдеринге ажыглаарын сүмелээр бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Мал ажылының продуктуларын бүдүреринге силернин республикаларның колхозтарының болгаш совхозтарының ролю улуг.

1953 чылда ТК-ның сентябрь Пленумунга көдээ ажыл-агыйны көдүрер дугайында айтырыгны чугаалажып турда, мал ажылы кайы хире сандаргай байдалдыг турганын эки билир силер. Ынчаарда биске инектен ийи муң килограмм сүт саап алырын эң-не бедик деп турган. Шак ындыг ортумак саалданы датчаннар болгаш шведтер ап болур, а бисте ындыг инектер чок-тур деп, хөй-хөй кижилер ынчаарда чугаалажып турган.

Сталин-биле беседаларның бирээзин мен сактып тур мен. Грузияда чылда бир инектен-не 300 килограмм хире-ле сүт саап ап, саалданың кедергей куду болуп турарын ол беседа үезинде чугаалаан мен. Грузияның онзагай байдалын билбестир сен, ында хову чернин эвес, а даг чернин инээ-дир деп. Сталин ынчаарда мени чемелээн. Ам дээрге ол даг инээ безин 300 килограммның орнунга 1.200 килограммны берип турар-ыр. А Россия Федерациязынга байдал кандыг турганыл? Аңаа бир инек-ле чылда 900—1.000 килограмм хирени берип турган (а бир инектен 1.200 килограмм сүттү саап ап турган кижи, улустуң чугаалажыры ышкаш, бурганның сегелинден сегирип алган мен кылдыр санап турган). **(Залда шимээн).** Ам дээрге ол-ла инектер чылда ийи муң болгаш ооң-даа хөй килограмм сүттү берип турар-дыр. Мал чеминин дугайында улуг сагыш салыышкынын үндүрүп турар ындыг колхозтарда болгаш совхозтарда бир инектен чылда 3—4 муң килограмм сүттү ап турар.

Сөөлгү чылдарның дүргүзүнде бистер көдээ ажыл-агый талазы-биле хөй үүлдү кылган бис. Ынчалза-даа чем чискээр хөөн чемненип турган үезинде бар апаар дижир болгай. Ындыг болганда бистиң чедиишкиннеривисти өзүп турар хереглелдерни барымдаалап көөр херек. Эзт, сүт болгаш өске-даа продуктулар бүдүрери кайы хире көвүдээнин көргүзүп турар чурагайларны ададым. Ынчалза-даа хереглелдер үзүктел чок өзүп турар. Ындыг болганда мал ажылының продуктуларын бүдүрерин үзүктел чок көвүдедир дээш бүгү-ле үүлдерни кылыры биске херек болуп турар.

Чуртка ниитизи-биле чеди чыл планының төнчүзүнге чедир чыл бүрүде 16 миллион тонна эзтти бүдүрери төлевилеттинген, ооң иштинде Россия Федерациязы эзт бүдүрүлгезин 8 миллион 600 муң тоннага чедир көвүдеткен турар ужурлуг. Ол дээрге улуг чурагай болбайн аан.

Чеди чыл планының төнчүзүнге чедир ындыг-ла ур эвес үе — үүгле үш чылдар арткан-дыр. Бүдүрүлгениң ындыг деннелин хандырар дээш колхоз болгаш совхоз бүрүзү чүү кылыр херегил? Ону чедип алыр төлээде, колхозтарның болгаш совхозтарның хөй нуруузу бирги үе-чадаже шилчиир херек, тодаргайларга 100 гектар тарылга шөлүнге онааштыр коң денги-биле 75 центнерни болгаш көдээ ажыл-агыйының ажыглалдыг өске черлериниң үүс гектарынга онааштыр 16 центнер эзтти алыр ужурлуг.

Ол дээрге берге болзажок күүсеттинип болур, боттуг сорулга. Тараа болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүреринин дыка бедик деңнелин, кыска хуусаада чедип алган колхозтарның болгаш совхозтарның хөй-хөй чижектери бисте бар.

СССР-ниң көдээ ажыл-агый министри болган эш И. П. Воловченко бөгүн маңаа санал берип, чүве чугаалады. Ооң удуртуп турганы «Петровский» совхозтуң коллективи ийи чылдарның дургузунда, совхозка каттыштырган колхозтар черлеринге тараа культураларының дүжүдүн бир гектар черден 12 центнерден 26 центнер чедир көдүргенин ол чугаалады. Силерге тодаргай чижек ол-дур. А чурттуң хемчээлдеринге бир гектар черден дүжүттү ортумаа-биле 26 центнер чедирер деп чүл ол? Ол дээрге тараа бүдүрерин ийиден ажыг катап көвүдедири-дир. Бир эвес бистер тараа бүдүрерин ийи катап көвүдедипкен болзувусса, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин ийи катап, харын-даа үш катап көвүдедип шыдапкан турар ийик бис.

Колхоз болгаш совхоз бүрүзү бодунуң бүгү-ле болдунар аргаларын эзт бүдүрерин көвүдедиринге ажыглаан турар, ол орукта бирги үе-чаданы ажыл-агый бүрүзү эң-не кыска хуусаада чедип алган турар херек.

Чуртка ниитизи-биле сүт бүдүрерин чеди чыл планының төнчүзүнге чедир 100—105 миллион тонна чедир көвүдедирин төлевилээн. Ол онаалгадан Россияның үлүг-хуузунга 56 миллион тонна, тодаргайларга ниити эвилелдің сүт бүдүрүлгезиниң барык-ла деңгезин онаажып турар.

Амгы үеде силерниң республиканар ол деңнелден дыка ырак туруп турар. 1962 чылда Россия Федерациязы эзтти коң денги-биле 4 миллион 800 муң тоннаны болгаш сүттү 35 миллион 679 муң тоннаны бүдүрген. Ол дээрге кончуг эвээш-тир.

Эзт болгаш сүт бүдүрерин көвүдедириниң улуг болдунар аргалары республиканың колхозтарында болгаш совхозтарында бар болуп турар. Көдээ ажыл-агыйның мурнакчылары, бүдүрүлге эргелелдериниң начальниктери, партия комитеттериниң секретарлары маңаа чүве чугаалап турдулар. Тарааны, эзтти, сүттү, дүктү, чигир свёклазын, үстүг болгаш мал чеми культураларны бүдүрерин колхозтар болгаш совхозтар кыска хуусаада шапкын көвүдедип болур дээрзин олар хөй-хөй тодаргай чижектерге бүзүрелдиг кылдыр көргүзүп турдулар. Ол сорулганы шиитпирлээри бүдүрүлге эргелелдериниң болгаш партия комитеттериниң организакчы ажылындан, колхозтарның болгаш совхозтарның бүдүрүлгени шын организастаарынга оларның тодаргай дузаламчыны көргүзүп билириндан дыка хамааржыр.

Бюрократизмге болгаш дөгейленчек хевирге удур, дириг болгаш боттуг удуртулга дээш

Бүдүрүлге эргелелдери, партия комитеттери канчаар ажылдаар ужурлугул? Бистин чорутканывыс эде тургузуушкуннуң ужур-утказы чүдел?

Шаанда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң байдалы дээш үр үеде кым-даа тодаргай харыылавайн турган. Партияның район комитеди, райкүүском — девискээр аайы-биле бо организациялар—удуртулганы ниити туруштардан көөр турган. Олар районнуң бюджедин, көдээ ажыл-агыйны-даа, кадык камгалалын, орук тудуун-даа, культура-массалыг ажылды-даа бир дөмей хемчээл-биле ажылдап турганнар.

Ажыл-херекти шак ынчаар тургускан турда көдээ ажыл-агый кандыг-бир онгу чергелиг черде туруп турганы ховар эвес. Райкомнарның пленумнарынга, райкүүскомнарның сессияларынга көдээ ажыл-агыйның айтырыгларын ниити хевир-биле чугаалажып көөр турган, ынчалза-даа көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин биллии-биле база тодаргай ажылдап турган кижи эвээш. Илеткелди дыңнап, резолюцияны хүлээп ап турар, ынчалза-даа, чугаалажып турары ышкаш, «долгап кааңда», ам үүү боор, ажыл-херек-даа шулуудаар дижирлер. А бир эвес көдээ ажыл-агыйны тодаргай билбес база кижилерни организастап билбес болза, сеп чеже-даа долгазында ажыл-херек чорбас болгай.

Шыырак даргалар бар черлерде чамдык колхозтар сайзырап турган, а өскелери чыл-чылда хожудап турган болгаш оларны кым-даа дүвүретпейн турган. А бир эвес дүвүреткен болза, оларның үүгле удуртукчуларын шүгүмүүлээр, кончуп каар бо-ла турган. Силер колхозтуң азы совхозтуң удуртулгазынга арга-мергежил чок кижини олуртуп каар болзунарза, ажыл-херекти ол сегидип шыдавас болбайн канчаар. Силер ол кижини эртенден эгелээш дүнекиге чедир, бүдүн хонукта-даа кончуп болур силер, ынчалза-даа оортан ооң ажыл-херээ үүгле эжиживес эвес, а харын дорайтап болур чадап чок, үүгле дээрге, чугаалажып турары ышкаш, ол кижи мырыңай аңгадай бээр, ынчангаш бодунда бар ажылдап болур сөөлгү аргазының артыын ышкынар апаар.

Шүгүмүүлээр, кончуп чемээлээринге шаг-үе тыптыр турган, а ажыл-агыйга баар, ол черинге ажыл-агыйның байдалын өөренип көөр болгаш бүдүрүлгени эки организастаар талазы-биле тодаргай дузаламчыны көргүзеринге негеттинер шаг-үе тывылбас турган. Колхозтарның чамдык даргалары болгаш совхозтарның директорлары кончуттуруп, чемээлеттирип турза-турза мырыңай шөөгүп, сула салдыныптар турганнар. Бир эвес олар-биле эки ажылдап, оларга ажыктыг сүмелери-биле дузалап, бүдүрүлгени канчаар дээре организастаарын айтып берип турган болза, ол кижилер дыка эки көргүзүглерни чедип ап болур турган ийик. Ындыг тодаргай удуртулга, ындыг дузаламчы эвээш турганы харааданчыг.

Ниити, эреңгей удуртулганың уржуктарының ам-даа барын көрүп турар-дыр бис: шыырак колхозтар-биле чергелештир, харын-даа үүгле орук кежилдир безин турар сандаргай, хожудангай ажыл-агыйлар бар.

Бо бүгү айтырыгларны кым ажылдаар ужурлугул? Бүдүрүлге эргелели, партия комитеди ажылдаар ужурлуг.

Ам дыка хөй колхозтар гектар бүрүзүнден кукурузаның 50—60 центнер тараазын бүдүрүп турар. Чүс-чүс ажыл-агыйлар эзт бүдүрер талазы-биле баштайгы сорулганы күүсеткен: тарылганың чүс гектарынга онааштыр 75 центнер эзтти, көдээ ажыл-агыйның өске-даа ажыглалдыг черлериниң чүс гектарынга онааштыр 16 центнер эзтти ап турарлар. Бир эвес бүгү колхозтар болгаш совхозтар ол деннелди чедип алыр болза, бистиң чуртувуста, бистиң улузувуста мал ажылының продуктулары четчири-биле бар болу берген турар.

Ооң ужурунда, бүдүрүлге эргелелдериниң кол сорулгазы—**бүгү колхозтарны болгаш совхозтарны мурнакчыларның деңнелинге чедир көдүрер талызде шудургу организакчы ажылдаары, эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дурмулганы кызыманай нептередири болуур** деп база катап чугаалап тур мен.

Мал ажылын көдүрер талазы-биле эргелелдиң болгаш партия комитединиң ажылының көрүнчүктелип турар көргүзүү—ол дээрге, черниң чүс гектарынга онааштыр эзтти болгаш сүттү бүдүрериниң деңнели-дир. Партия комитединиң болгаш бүдүрүлге ажылының көрүнчүктелип турар көргүзүү—ол дээрге, тарылга черниң бир гектарынга онааштыр тарааны бүдүрериниң деңнели-дир, техниктиг болгаш өске-даа бүгү культураларның дүжүткүрү-дүр, черниң гектар бүрүзүн ажыктыг кылдыр ажыглаары-дыр. Чогум-на харын хөй-хөй партия комитеттериниң болгаш эргелелдериниң ажылдакчылары боттарының сорулгаларын шак ынчаар билип турар.

Бүдүрүлге эргелелдери ниити директиваларны бербес ужурлуг. Ниити директивалар берип турзун дээш оларны тургуспаан. Оларның хүлээлгези—бүдүрүлгени организастаар, экономиканы өстүрер талазы-биле колхозтарга болгаш совхозтарга дузалаары болуур.

Ынчалза-даа шупту кижилер боттарының сорулгаларын шак ынчаар билип турар бе ынчаш? Чамдыктарының ынчаар билбейн турары харааданчыг. Көдээде эргелелдин чаа органнарынга удуртулганың эрги канцеляр-бюрократсыг аргаларын дөгээрин орааладжып чоруур ындыг ажылдакчылар бисте ам-даа бар. Олар дириг организакчы ажылды кымга-даа ажыы чок директивларны чогаадыры-биле солуп турары хаая эвес. Бо чорук ажыл-херекке кончуг айыылдыг. Ындыг орукче кирери—көдээ ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа органнарын үндезининден божаңнадыр дээни ол-дур.

Мооң-биле хөлбаштыр чамдык чижектерни көргүзүксеп тур мен. Калуга областың Сухинич бүдүрүлге эргелелиниң начальниги эш Гараничев болгаш партком секретары эш Смирнов олар мында олуржуп турарлар боор. Чоокта чаа олар, чугаалажып турары ышкаш, көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлгезиниң чорудулгазынга ийи кижиниң деңге ырлаан үүү-биле дээштиг салдарны чедирер деп шиитпирлээннер. Олар мындыг директиваны будуктуг саазын-биле хоолгалааш, колхозтарның бүгү даргаларынга болгаш партия эге организацияларының секретарларынга чорутканнар:

«Колхозтуң даргазы эш...

Парторганизацияның секретары эш...

(Ону канчаар кылырын билир болгай силер). **(Залда шимээргээшкин).**

1963 чылдың марттың баштайгы он хонуунуң төнчүзүнде Москвага Россия Федерациязының төп областарының көдээ ажыл-агыйының ажылдакчыларының зона чөвүлел хуралы болур, аңаа часкы тарылгага беленинин, колхозтарның болгаш совхозтарның экономиказын шапкын көдүрер дээш демиселдің болгаш күрүнеге продуктуларны садарын көвүдеткенинин түннелдерин үндүрер.

Партия комитеди болгаш бүдүрүлге эргелели март 1-ге чедир дараазында хемчеглерни чорударын Силерге хүлээдип тур:

1. Үрезиннер арыглаашкынын доозар болгаш оларның шынарын үрезин-контроль лабораторияларынга хынап көөр.

2. Чажар шынары четпес үрезиннерни орнаарын доозар.

3. Өдекти, компостаны, торфту ховуже үндүрерин болгаш ылангыя чугайны база минералдыг чемишчидилгелерни демир орук станцияларындан бүгү аргалар-биле дүрген сөөртүр.

4. Бүгү көдээ ажыл-агый машиналарынын—селкалар, культиваторлар, аңдазынна, картофель, кукуруза олуртур машиналар, илгирлер, кожулдалар, каткалар болгаш еске-

(Уланчызы 2-ги арында).

ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

лериниң-даа септелгезин доозар. Тракторларның, автомашиналарның болгаш транспорт чепсек-херекселдериниң септелгезин база доозар.

5. Март 4-тен 10 -га чедир (көрүнер даан, шуптузун күүседириниң хуусааларын айтып бижээн) **(залда шимээргээшкин)** бот-боттарының аразында хыналданы—бригадаларның болгаш чаржып турар колхозтарның часкы тарылгага белениниң көрүлдезин чорудар.

6. Март 1-де Төп статистика эргелелиниң куротчёдунга тарылгага белеткелдиң талазы-биле долу сан-медээлерни бүгү көргүзүглери-биле айтыр.»...

(Директиваның авторлары кайнаар чүткүп турарын билип тур боор силер: март 1-ге чедир бүгү-ле чүве кылдына бээр, көрүнер даан, ынчан Төп статистика эргелелиниң медээлеринге чурагайлар база-ла тас болган турар. А. Корнейчуктуң «Украинаның ховуларында» деп шиизинде чүүл-биле мырынай дөмей-дир. Ол шиизде район начальниктериниң кол сагыш салып турар чүвези болза чурагайлар-ла долу болган турары болгай деп Галушканың чугаалап турарын сактып тур силер бе. **(Залда шимээргээшкин).**

«...7. Чаңгыс-даа хүннү халас эрттирбейн, сүт саалдазын көвүдедир дээш демиселди күштелдирер. Эрткен чыл-биле деңнээрге ниити саалданы көвүдедирин чедип алыр болгаш саар инекке онаштыр саалданың хожудаашкының март 10-да (чүге дээрге март 11-де—Москвага чөвүлел хурал болур болгай) **(залда шимээргээшкин)** узуткаар; бо чылдың февраль 12-де болган СЭКП обкомунуң пленумунуң бо айтырыг талазы-биле доктаалын күүседир.

Күрүнеге мал, чуурга болгаш дүк садарының квартал планнарын күүседирин шапкынчыдар, ол ажылче бүгү коммунистерни, комсомолчуларны болгаш колхозчуларны мобилизастаар.

Москвага болур чөвүлел хуралга белеткел талазы-биле шалыпчы ажылды организастанар.

Партком секретары **Смирнов**, Эргелелдиң начальниги **Гараничев».**

Бүдүрүлге эргелелиниң удуртукчуларының чогаатқан документизи бо ышкажыл. Көрүнер даан, бүгү-ле айтырыгларны ында шын тургускан-дыр. Ындыг болза-даа, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин херек кырынга удуртур ужурлуг кижилер ынчаар ажылдаар ужурлуг турган бе ынчаш? Бо дээрге партия комитединиң база эргелелдиң удуртур ажылдакчылары бодунуң ролюн билбейн турары тодаргай-дыр. Сухиничиден келген эштер, силерниң директиваларыңарны болгаш резолюцияларынарны инектер номчувастар деп чүвени билип ап көрүнер. Инектерге олар херек чок. Ылангыя мал чеми чедишпейн турда 10-даа, 20-даа хонукта, харын ай-даа дургузунда саалданы чедип алыры берге. Бир эвес инек чугаалаар аргалыг турган чүве болза, ол мынчаар чугаалаар ийик: «Хүндүлүг удуртукчулар! Менден хөй сүттү алыксап турар тур силер. А меңээ чүнү берип турар силер?» «Мен чөптүг солчулгаже барып болур мен: силер меңээ чемни беринер, а мен силерге сүттү берейн» деп мындыг түннелди инек кылыр ийик. **(Залда шимээргээшкин).** Малдарның дылын билир херек, эштер. Саар инектерни эки чемгерип, оларны сагыш човангырыбиле ажаап, азыраар херек. Чүгле ынчаарда биске негеттинер харыыны алыр бис.

Мен металлург эвес мен, ындыг болза-даа мөчээн И. Ф. Тевосяниң меңээ чугаалаамы бир таварылганың дугайын маңаа чугаалаксап тур мен. Донбасска домна суугуну ажыглалга киирген-биле холбашкан митингиге чүве чугаалап турган, бир хоочун ажылчын мынча дээн: «Домна дээрге кижи ышкаш, эштер. Бир эвес ону эки ажаап эдилээр болза, ол шойну бээр; бир эвес ол чок болур болза—шой чок болур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, маңаа чүнү салыр болдур силер, моон үне бээр». Оратор бодунуң бодалын черле тодаргай шимчээшкин-биле илереткен-дир. **(Залда шимээргээшкин, адыш часкаашкыны).**

Ол шынында ындыг. Бир эвес домнага демир холуксаазы куду руданы салыр болза, азы бир эвес багай флюстер болгаш коксту шынары багай болур болза, домна эргежок чугула санныг металлды бербес. Хоочун доменщиктиң чугаалаан чүүлдерии мал ажылының продуктуларының бүдүрүлгезиниң чорудулгазынга база хамаарыштырыр болур. Ылгал чүдел дизе, мында ол чорудулга домнадазыгы ышкаш доора эвес, а узун дургаар чүгле чоруп турарында болур... **(Залда шимээргээшкин).** Канчаар чемгерер, ынчаар алыр сен. Директивалар маңаа ужур-дуза чок.

Сухиничиден келген эштериң директивазын база катап ап көрээлиңер. Бижикти чорудупкан. Эргелелдиң начальниги оожургаан. Парткомнуң секретары база-ла оожургай берген. А колхозтарда, совхозтарда ажыл-херектиң байдалы кандыгыл?

Январьның дургузунда Сухинич эргелелдиң ажыл-агыйларына мал чеми чоктуң болгаш багай ажаалданың чылдагаанындан хөй мал өлген; бир инекке онаштыр сүт саалдазы 25 килограммга кудулаан. Февральда план ёзугаар ховуга 100 муң тонна өдекти сөөртүп төгер турган, 37 муң тоннаны сөөртүп төккен. Орнаар ужурлуг 21 муң центнер үрезиннерден чүгле 1.090 центнери орнаттынган. Ажыл-херекти «эдер» төлээде, март 1-де Төп статистика эргелели таарыштыр санап каан дээр аянныг сөс директивада база кирген ышкаш-тыр. Бир эвес ындыг болур чүве болза (а бо таварылгада чазыпкан болзумза деп, күзээр ийик мен) ындыг хөделиишкиннер дээш кеземче көргүзер дээрзин сагындырып каайн. Төп статистика эргелели ылаптыг болгаш боттуг отчётту кылыр ужурлуг. Ол автомат-ла: чүнү кылганыңны-ла бижип каар.

Сухинич эргелелдиң тускай эртемниглери боттарының удуртукчуларының практиказын катаптан турарын чугаалап каар херек, ажыы чок саазыннарны колхозтарже болгаш совхозтарже база чорудуп турарлар. Чижек көргүзейн. Тельман аттыг артельде саалданың «ёлочка» тургузулгазын эптеп тургускан. Тудугнуң үезинде кандыг-бир четпес чүүлдерни болдурганы иле, чүге дээрге «ёлочка» ажылдавайн турар. Колхоз мону хынап көөрү-биле тускай эртемниглерни эргелелден чалап келдиргеи. Олар чедип келгеш, хынап көргеш. Сухиничиже эвес чаныс келгеннер, а колхозтың даргазы эш Тихоновка дараазында чүүлдерни бижээн бижикти эргелелден чоруткан:

«Саалда тургузулгазын дурген ажыглалга киирер сорулга-биле 1963 чылдың январь 25-ке чедир дараазында ажылдарны чорударын силерге дагзын тур:

1. Саалда залынче кирер эжикти тудуп доозар.

2. Кышкы соңга рамаларын тургузар, бүгү соңга блоктарын шилдээр болгаш чылыглан сыскыыр, кажааны чогуурубиле чылыглаар хемчеглерни алыр.

3. Инек саар кажааны долгандыр бедии 1,5 метр маңзы херимни кылыр.

Бүдүрүлге эргелелиниң тудугжу-кол инженери Воробьев.

Кол инженер-механиктиң хүлээлгезин күүседип турар Веников».

Веникти холга тудуп алгаш, оларның бюрократызыг бораһкепштерин сывырыпкан болза, ынчаарда ажыктыг чүве улуг болур магат чок турган ийик. **(Каткы. Залда шимээргээшкин).** Бо дээрге эргелелдиң ажылында шоодуг ышкажыл.

Саазын бижиири херек эвес, а кижилер-биле кызымаккай ажылдаары, оларны өөредири, колхозтарга болгаш совхозтарга тодаргай дузалажыры херек—эргелелдиң кол сорулгазы бо-дур.

Эргелелдерни болгаш оларның ажылдакчыларын командылаар дээр партия комитеттериниң орадажыышкыннары бар болуп турар. Чамдык парткомнар бүдүрүлге эргелелиниң аппарадын улгаттыр каттыштырган хемчээлдин райзозу кылдыр көрүп турар. Чоокта чаа Орёл областың Орёл бүдүрүлге эргелелиниң парткому (секретары эш Андреев А. К.) доктаал хүлээп алган, ында чугаалап турары болза:

«...Көдээ ажыл-агый продуктуларын садарының планын үш хонук хуусаа иштинде ажыл-агый бүрүзүнге чедирген турарын база колхоз болгаш совхоз бүрүзү белеткел организациялары-биле контрактация керээлерин чарарын организастаарын бүдүрүлге эргелелиниң начальниги эш Демиденкога хүлээдир. Бо ажылды 1963 чылдың февраль 5-ке чедир доозар».

Бо дээрге партийжи ажыл эвес, а бюрократизм-дир. Бис продуктуларны бүдүрүп турар кижилер-биле диригг харылзаалы тутсун дээш бүдүрүлге эргелелдерин тургузуп, оларга тускай эртемниглерни берген бис. Ынчаарга, резолюциялар бижип база хуралдар кылып турбайн, а кижилер-биле харылзажыр, ажыл-агыйларга ажылдаар херек.

Эш Демиденкода бодунуң аппарады бар болгай, ол база-ла: эш секретарь, салдынган сорулгаларны күүседириңче, бүдүрүлгени көдүрериңче бисти углап турар силериниң айтыышкыныңарны алдывыс деп, өске-даа чүүлдерни адап, хуралдап, дагзып тур болгай аан. **(Каткы. Залда шимээргээшкин).**

Бо бүгү кымга херек чүвел, эштер? Силер бот-боттарынарбиле бижиглежип туруңарда-ла ажыл-херек саадап турардыр. Чугаалажып-ла турар. Бижиглежип-ле турар. Ийи чаа чогаалчы тыпты берген-дир! **(Залда каткы).** Чогаалчыларны бис багай чогаалы дээш шүгүмчүлээн болгай бис. Силер чогаалчылар болуп шыдавас-ла боор силер. Бүдүрүлгеге-ле эки ажылдап көрүнер. Бүдүрүлгени билири болгаш кижилерни организастап билири—силерден негеп турар чүвевис бодур.

Январь 15-те парткомнуң бюрозунуң доктаалында мынча деп бижээн:

«1962 чылда колхозтуң бүдүрүлге-сан-хөө ажыл-чорудулгазының дугайында чыл отчёдун шынарлыг (аңаа-ла эвес, а шынарлыг кылдыр денер-даан!) кылырын контрольга алырын болгаш бо чылдың февраль 1-ге чедир хуусаада хандырарын бүдүрүлге эргелелинге (ам база-ла эш Демиденкога!), колхозтарның баштаар черлериңге болгаш партия организацияларынга хүлээдир». Мынчаар айтырар апаар-дыр: а бир эвес ажыл-херек шынар чок болур болза, ынчан кандыг отчёт шынарлыг бооп болур чүвел? **(Залда каткы).** Ол парткомнуң кол сагыш салыр чүүлү отчёттуң шынарлыг болуру болуп турар ышкажыл! Өске угланыышкын алдынган-дыр. Бисте ол үргүлчү-ле карак чаар чорук (очковтирательство) деп адаттының турар (чамдыктар ол сөстү «о»-га, а орловчулар ылап-ла, «а»-га дыңзыдыр адаарлар—«очкавтирательства»). **(Залда каткы).** Чүл ынчаш, дыңзыды адаары ылгалдыг, а утказы чаңгыс чүве ышкажыл.

Парткомнуң шиитпиринде оон ылай чугаалап турары бодур: «Материалдыг үнелиг чүүлдериниң болгаш акша-хөреңгилериниң санаашкының, чылдың документалдыг ревизиязын чорударын доозар. Колхозтарның орулгаларын артель Уставынга дүүштүр хуваарын хандырар. Февральдың 20-ден орайтатпайн ажыл-агыйларның чыл отчёттарын колхозтарның даргаларының болгаш тускай эртемниглериниң киржилгези-биле баланс комиссиязынга хүлээп алырын болгаш чугаалажыр көөрүн хандырарын бүдүрүлге эргелелинге (эш Демиденкога) дагзыр».

Мында кээп харын точка салган-дыр. Бо точканың сөөлүнде парткомнуң ажылдакчылары бооларын алгаш, койгуннар сегиртип чорупканнар эвес ыйнаан? **(Залда шимээргээшкин).** Ынчаарга кайын боор, эштер! Көрүнерден, парткомнуң протоколунда шупту чүве тас ышкаш чүл. Обкомнуң инструктору келгеш, эзт чүге эвээш бүдүртүнүп турарын хынай бээр, а аңаа протоколду көргүскеш: «Бистің шиитпириривис бар, шуптузун бижип каан; партияның айтыышкыннарын бо Демиденконуң күүсетпейн турары бо-дур, а бисте чүү боор» деп чугаалаарлар. Мындыг практика, ажылдың мындыг стили кымга херек чүвел? деп айтырар апаар-дыр.

Эштер! Чаарты тургузулганы боттандырып кирип тура, бүдүрүлге эргелелиниң начальниги биле бүдүрүлге эргелелиниң парткомунуң секретары ийи алышкы дег болур, бир дөмей эргелиг болгаш ажыл-агыйларда херектиң байдалы дээш бир дөмей харысалгалыг болур деп бодаан бис. Улустуң чугаалажыры ышкаш, ыжыктарны-даа, куужуурларны-даа хуваажырлар. **(Залда каткы).** А орловчуларда дедир болган ышкажыл: бир эвес куужуур таваржыр болза—денге үлежир (чүге дээрге айтыышкын бердинген турган), а бир эвес ыжык таваржыр болза—ынчан сеңээ, бүдүрүлге эргелелиниң начальнигинге онаажыр, чүге дээрге айтыышкын күүсетпээн болгай сен. Ынчал болбас, эштер! **(Адыш часкаашкыны).**

Бо дээрге партийжи эвес, бюрократтыг чорук-тур. Ёзулуг партийжи удуртукчулар эвес, а бодун камгалаттынарлар ынчаар кылып болур. Чадаарда-ла удуртулга стили деп адаар мындыг чорук багай хөөнүү өстүүрүп, бюрократизмге турал удуртукчуларны өнемчидер. Бир эвес ындыг эштерни этпес чүве болза, дузалыг чүве үнмес, партийжи удуртулга экономиканы көдүрериниң, коммунистиг тургузуушкунуң планнарын чедишкиннир боттандырарынче массаларны мобилизастаарының дээштиг чепсээ болбайн баар.

Ындыг директиваларны бижип турган кижилер партия билеттерлиг, ынчалза-даа олар партийжи удуртулганың уткашынарын шын билбестер-дир.

Орлов областан келген эштер, силер мээң-биле чөпшээрежир силер бе?

Үннер. Чөпшээрежир бис!

Н. С. Хрущев. Ынчаарга Орёлдуң бүдүрүлге эргелелиниң партия комитединиң хөделиишкинин канчаан билир чүвел? Эргелелди командылазын, тускай эртемниглерни янзы-бүрү саазыннар-биле чүдүрзүн, оларны практикиг ажыл-херектен чардыктырзын дээш парткомну тургускан чүве бе. Силер дээрге агрономнуң, зоотехниктиң, инженерниң бүдүрүлгеге ажылдап, бодунуң ажылын кылыр аргазын казып турардыр силер. Эргелелде 40 тускай эртемниглер ажылдап турар ышкаш ийик.

Үн. 38.

Н. С. Хрущев. Ортумаа-биле эргелелде 38 тускай эртемниглер бар. Бо дээрге—улуг күш-түр. Бир эвес тускай эртемниг кижи хүн бүрүде-ле бир колхозка барып турар болза, ынчан ол бүгү колхозчуларны ады, адазының ады-биле адаар кылдыр дораан билир, оларның негелделерин болгаш хереглелдерин билир, колхозчуларга болгаш совхозтар ажылчыннарынга улам-на тодаргай дузалаар апаар. Кижилер-биле дириг харылзаа болгаш оларга боттуг дузаламчы кандыг-даа резолюциядан дээре. Силер ажыл-агыйда байдалды, ажылдакчыларны көрүп билир, оларны бурунгаар кыйгырар апаар силер.

Донбасска ажылдап турган чылдарым мээң сагыжымга кирип тур. Ол үеде Харьковка турган «Донбассугольдун» чөвүлел хуралынче удаа-дараа баар ужур таваржып турган. Мындыг таварылга болган. Харьковтан эвээ чаныш орган мен. Вагонга дыштанып чыдып алдым. Поезд мээң дужер станциямга чоокшулап келгенде оттуп келдим. Көөрүмге таныпазым бир-ле кижи мээң-биле кады вагонда чоруп ор. Ынчан мен аныяк турган мен. Ыяк удуп калгаш, кожамның кажан келгенин билбээн болдум. Хевин көөрүмге ол менээ даштыкы кижи ышкаш көзүлген. Мен кичээни бердим. Ынчалза-даа кижим чугаалап үнген болгаш чүве дораан билдингир апарган: бистің киживис, хартыгавыс болду. А «даштыкы» кижи даштыкыже чораанын, аңаа көрген чүүлдериниң дугайын чугаалай бээрге, мен бодумнуң төрел дагжымны улам эки билип каан мен.

Бо чижекти чүге чугаалап тур деп мен? Кижиниң дугайын чүгле даштыкы хевиринден билип ап болбас. Кижилерни өөренип көөр, оларны билир херек. Кижи-биле ужурашкаш, ооң-биле чугаалашкаш, ажылдап турарын көргеш, ынчан ооң дугайын шын билип ап, ооң чүү чүвеге аргалыын, аңаа чүнүн-биле дузалаарын бодап болур. Кижиниң эки шынарларын ажыдып ап, ооң аргаларын калбартыр төлээде, чамдыкта катап-катап ужуражыр херек.

Партияның чаа органнары болгаш бүдүрүлге эргелелдери кижилерге онза кичээнгейлиг болур ужурлуг.

Бүдүрүлге эргелелдери чүнү кылыр ужурлугул? Колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге бүдүрүлгени организастаарын, ажылдың эки үлегер-чижектеринге кадрларны өөредирин, аңаа үндезилээш бүдүрүлгениң ниити деннелин көдүрер төлээде, мурнакчы дуржулганы колхозтар болгаш совхозтарже нептередир ужурлуг.

Эргелелдиң начальниги, тускай эртемниглери кайа ажылдаар ужурлугул? Колхозка, совхозка, бригадага, фермага.

Бүдүрүлге эргелелиниң партия комитеди чүнү кылыр ужурлугул? База-ла бүдүрүлгеге, ынчалза-даа өске тала-биле. Ол партия болгаш комсомол организацияларының дайынчы чоруун көдүрер, коммунистерни болгаш комсомолчуларны шын таарыштыр тургузар, кадрларны бедик негелделиг, харыысалгалыг чорукка болгаш чурумга өөредир хүлээлгелиг.

Кижилер-биле ажыл партия ажылдакчыларының дээди хүлээлгези. Кижи-биле чугаалажып билир херек, кижилер аңгы-аңгы, дөмей эвес ажыы-чаныыг болгулаар. Шахтага ажылдап турган оглунуң көдээде адазынга чагаазының дугайында шахтёрларның бир рассказын сагындырар ужур менээ база таварышкан. Бижик билбес кижиге ооң оглунуң чагаазын янзы-бүрү номчукчулар номчуп берип турган болгаш ол чагааны аданың аңгы-аңгы көөр чоруун боллуруп турганнар. Инээн саткаш акшазын өлче чорудар дугайында оглунуң адазынга дилээн бир кижи негелде дег дынналыр кылдыр номчаан. Ынчан адазы: «Акша бербес мен!» деп харыылаан.

Бир, ийи хүн эрткенде бижик билир өске кижиге баргаш, чагааны номчуп бээрин дилээн. Ол кижи чагааны аданың кээргели хайнып, оглу качыгдап турар болгаш ооң ужурунда дуза чедирерин—инээн саткаш, акша чорударын дилээн ышкаш сагындырар кылдыр бир янзы номчаан. «Оглум аараан боор, черле аңаа дузалаар апаар-дыр» — деп адазы шиитпирлээн. **(Залда шимээргээшкин).**

Амыдыралга ындыг таварылга турган чүве ийикпе, билбестир мен. Турбааны-даа чадавас. Ынчалзажок кижини хүндүлеп көөр дугайында, чымчак сөстүң күжүнүң дугайында рассказты улус чугаалап турар-дыр. Кандыг аян-биле айтыышкын бээри, кижи-биле кандыг аянныг чугаалажыры—бо дээрге аап-саап чүве эвес. Бир эвес кижиге даргазыг шынгыы дүрзү-биле келгеш, кастынып-ла, чөңгээлеп-ле турар болзунза, ол кижини бодунга удур тургузуптар апаар сен. Ажылдакчы кандыг-даа болза, бодунуң төлептиг чүүлү бар, ынчангаш бир эвес аңаа чөңгээлеп, хүндүткел чок чугаалап эгелээр болза, ол пружина дег чыырлыр болгаш каржыланыышкынга болгаш хүндүлевес чорукка харыылаарынга белен апаар. А бир эвес сен аңаа эш-хуузу-биле, ооң-биле ден эргелиг ышкаш чеде берип, харын ооң-биле ажыл-херекти билдилии-биле чугаалажып, угаангыр суме-биле сорук киирер болзунза — ол бир янзы көөр. Ол бодун эвээш дуржулгалыг кылдыр бодаарын билдиртпе, а сен удуртукчу болганында ажыл-херекти билириннии болгаш кижини хүндүлээриннии билдирбейн көргүс. Ынчан сени хүндүлээр, идегелди шынзыдарын кызар апаар. **(Адыш часкаашкыны).**

Чон аразынга чорууру партия ажылдакчызындан кезээде негеттинер. Партия комитединиң ажылдакчызының турар чери кайдал? База-ла колхозта, бригадада, партия организациязында.

Эргелел начальнигинге болгаш ооң өске-даа ажылдакчыларынга айтыышкыннар бижиири парткомнуң херээ эвес-дир. Партия комитединиң сорулгазы болза бүдүрүлге планнарын күүседиринче, партияның XXII съездизиниң хүлээп алганы коммунизм тургузуушкунунуң Программазын күүседиринче коммунистерни болгаш партия кежигүнү эвестерни, бүгү кижилерни көдүрүп үндүрери болур.

Колхозтарны болгаш совхозтарны удуртурунуң практиказынга кижилериниң бот-идепкейин боогдаар чорукту канчаан-даа болдуруп болбас ужурлуг бис. Ынчаарга колхозтар болгаш совхозтар удуртукчуларынга хамаарыштыр тежээлгехайгааралдар турар дээр дугайын солуннар арыннарында ховар эвес чугаалап турар. Ол дугайында Киев областа Ленин аттыг колхозтуң даргазы эш Хазан база таарзынмайн турарын чугаалаан деп меңээ дынаткан чүве. Ол дарганы мен эки билир мен, ол 25-мунчу, ажылчыннардан келген, көдээ ажыл-агыйны кайгамчык эки өөренип алган болгаш колхозту үлегерлиг удуртуп турар.

Үүрмек хайгааралга удур шиитпирлиг туржуп, колхозтар даргаларының болгаш совхозтар директорларының инициативазын моондактавас, харын боттарының аргаларын болгаш организакчы салымнаын оларның калбаа-биле илередиринге дузалаар херек.

Мурнакчы дуржулганы өөренир, эртемниң болгаш практиканың чедиишкиннерин бүдүрүлгеге нептередир

Ажыл-агыйны удуртурун чаарты тургузар талазы-биле партияның организастыг хемчеглериниң ужур-дузазын санал бергеннер ханызы-биле билип турарын дыннаары өөрүнчүт-дүр. Партийжи болгаш совет удуртулганың чаа структуразы биотиң бүдүрүлгевистиң хереглелинге дүгжүп турар дээрзин силер шуптузар бир эп-сеткилдиг чугааладынар. Ам колхозтарны болгаш совхозтарны удуртурун экижидеринге эп-не таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Эргелел башкарарының чаа структуразын үнелеп көрбүшаан, ооң-биле кады кадрларны шын таарыштыр тургузарының болгаш ажыглаарының онза ужур-дузалыын демдеглээр херек. Чаарты тургузулганың түннелинде колхозтарга болгаш совхозтарга улам дуржулгалыг ажылдакчылар немешкен. Дыка хөй төлептиг болгаш талантылыг тускай эртемниглер бүдүрүлге эргелелдеринде ажылдап турар. Ынчалзажок чамдык таварылгаларда бүдүрүлге эргелелдериниң агрономнары, зоотехниктери, ветеринария эмчилери колхозтарда болгаш совхозтарда ажылдап турарлардан кошкак болуп турар дээрзин чугаалавайн барып болбас. Чер болганга бир дөмей күштүг тускай эртемниглерлиг болуру эки болбайн аан.

Ындыг болза-даа эргелелдиң чамдык тускай эртемниглери эки колхозтар даргаларындан, совхозтар директорларындан кошкак болурунда багай чүве чок. Ындыг тускай эртемден чүгле бодунуң ролюн эки билген турары, бүгү кижилерни дегерезин өөредирин кыспайн, а боду өөренген, эки дуржулганы шудурту өөренген база дамчыткан турары чугула.

Эргелелдериниң тускай эртемниглери ындыг орук-биле үргүлчү эвес чоруп турар. Кандыг-бир агроном азы инспектор-организакчы билиглериниң болгаш дуржулгазының талазы-биле хайгааралында совхоз директорунуң азы колхоз даргазының деңнелинден куду турган-ла, бодун улуг кылдыр санап база мынча деп чугаалап турар: дыннап көр, менден угаанныг мен дээр эргең чок! **(Залда каткы).** Ындыг практиканы болдуруп болбас.

Бүдүрүлге эргелелдериниң агрономнары зоотехниктери болза эки, ак-сеткилдиг кижилер болгай. Ынчалзажок олар чамдыкта четчир дуржулгалыг эвес болгулаар. Олар мурнакчы дуржулганы өөрензиннер.

Эштер инспекторлар болгаш бүдүрүлге эргелелдериниң өске-даа ажылдакчылары, дуржулгалыг колхозтар даргалары болгаш совхозтар директорлары силериниң адынар болгаш албан-дужаалыңар мурнунга мөгейип сөгүрүүр дээрзинге идегевецер. Олар ат мурнунга эвес, а билиг мурнунга мөгейип сөгүрүүрлер. Хөй-хөй колхозтарның болгаш совхозтарның баштыңында шылгарангай организакчылар болгаш тускай эртемниглер туруп турар. ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министри Иван Платонович Воловченко маңаа чүве чугаалады. Ол дүүнге чедир-ле совхоз директору болуп, улуг бүдүрүлгени кайгамчык эки организастап турган. Ажыл-херектерни боду ханызы-биле билбес эргелел ажылдакчызы эш Воловченко ышкаш ындыг тускай эртемден болгаш организакчы-биле чугаалажыры белен деп бодаар силер бе?

Моон-биле эргелел ажылдакчызының ролюн кудуладыр деп черле бодавайн, а харын чүгле эргелелге чүвени билир кижилер турар ужурлуг дээрзин демдеглексеп тур мен. Олар болза боттарының билиглерин немээр, колхозтарның болгаш совхозтарның дээре тускай эртемниглериниң өөренир хүлээлгелиг. Өөренири кижи бүрүзүнге ажыктыг. Көдээ ажыл-агыйбиле хөй чыл дургузунда ажылдап келдим. Украинага, ооң соонда Москва областа, ооң соонда база катап Украинага, база катап Москва областа дыка хөй чылдарда ажылдаан мен. Ынчалза-даа мурнакчы дуржулганы ханызы-биле билип алыр, угаанныг колхоз даргазынга азы институтка баар, эртем болгаш практика-биле төрүттүнген чаа чүүлдү өөренип алыр чүткүл кезээде турган. Чү-даа чүвеге өөретпес институттар чамдыкта таваржып турганы база шын харын. Ындыг эртем албан черинге баргаш, эки практик кижиже чоруурунга дегийт-ле далажы бергилээр **(Шимээргээшкин. Адыш часкаашкыннары).**

Мээң чугаамны шын билип алган боор силер деп бодай-дыр мен. Эртемденнерни хомудадыр, оларның ролюн кудуладыр деп черле бодавайн тур мен. Бистин эртемивис улуг чедиишкиннерлиг. Эртемни болгаш практиканы бурунгаар шимчедип турар кайгамчык эртемденнер бисте хөй. Албан черлериңде олуруп алган, боттарын эртемденнер кылдыр санап, харын-даа номнар бижип, лекциялар номчуп турар, ынчалзажок кулаан-даа, хаваан-даа боттары билбес өске ындыг эртемденнерни чугаалап туй мен. **(Залда шимээргээшкин).** Ындыг эртемденден картошка дугайын бижип турар, а дуржулга шөлүнге кожазында колхозтан куду дужүттү ап турар.

Ынчалзажок оларган ёзулуг өөренип ап болур эртемденнер болгаш практиктер бисте хөй дээрзин катаптап тур мен. Ындыг кижилерге барып, олардан өөренип алынар. Черкассы областа «Злобуток Жовтня» колхозтуң даргазы, ам мөчээн Федор Иванович Дубковецкийни сактып тур мен. Ол колхоз бүдүрүлгезин шылгарангай билир кижи турган. Одесса областа колхоз даргазы — Макар Анисимович Посмитныйны, Москва областа совхоз директору—Алексей Михайлович Житковту силер шупту билир боор силер. Бо кижилер болза улуг билиглериниң, улуг дуржулганың кижилери-дир.

Ол эки кижилерден өөренирин, кошкак ажыл-агыйларның удуртукчуларынга өөренир талазы-биле дузалаан турарын эргелел ажылдакчыларынга сүмелээрин база катап күзеп тур мен. Кым-даа эвес, харын инспектор кижи хожудап турар ажыл-агыйга чеде бергеш, даргага: Иван Иванович силерде морковка багай өзүп турар-дыр, а эш Житковта кончуг эки морковь бар, аңаа барып көр деп чугаалаар. Ынчангаш ооң-биле кады эш Житковка чеде бергеш, боду өөреди бербейн, а чүнү канчаар кылза чогуурун айтып бээрин эш Житковтан дилезе эки ийик. Ол дузалыг болур ийик. Бо болза инспектор-организакчыга кол-ла чүве ол-дур.

Дуржулганы дамчыдары дээрге чемоданны холга тудуп алгаш, ону чаа черже салып каары ол эвес. Дуржулганы савалавас, ону кандыг-даа савага бир черден өске черже дажыглаары болдунмас. Дуржулга бар черден кижилер ону өөренген, ону шиңгээдип алган болгаш бодунга ажыглаан турар херек.

Бир эвес ону кылбас болгаш бүгү чүвени саазыннар бижиринге чедиреринче орадажыр болзувусса, бюрократизмге чайлаш чок чеде бээр бис. Ынчан инспекторлар бүдүрүлгениң организакчыларындан дезорганизакчылар кылдыр хуула берип болур. Олар колхоз даргазының азы совхоз директорунуң мойнунга олуруп, дадарык хирээ дег, ону хирээлеп туруп бээрлер. Ындыг инспектор боду-даа дуза чедирбес болгаш өскелерни-даа ажылдатпас. Ол болза көдээ ажыл-агыйга улуг хора чедиргени ол болур. Ындыг чорукту узуткаар, ажылдың аргаларынга хажыдыышкыннарны болдурбас болгаш оларның дугайында чугаа чоруп турар четпестер амдызында хоочун аарыг болу бергелекте ам кылыр херек.

Билдингир-дир бе, азы билдинмес-тир бе, эштер!

ҮННЕР: Билдингир-дир! **(Адыш часкаашкыннары).**

Н. С. Хрущев. Ам көл чүве чүл? Чер болгаш мал ажылынга бүдүрүлгени эки организастаарының, гектар чер бүрүзүн үре-түннелдиг ажыглаарының айтырыглары, сиген аралаштырар системаның үржүктарын узуткаары, одуругларының аразын сайзырадыр культураларны калбаа-биле нептередири, бобы культураларын нептередири болур.

Чочак-тараа кайы хире ёзулуг күштүг болу бээр-дир көрүп көрүнер даан. Онза бедик дүжүттер дугайын маңаа чүве чугаалаан хөй эштер чугаалап турдулар. Чочак-тараа бобыларны-даа арта бээр боор деп бодаар мен. Чочак-тараа бобыларны чүге арта бээрил? Дүжүттүүнүң талазы-биле бобыларга бодааргa ол бедик болуп турар. Оон ылай чочак-тараа дүрген быжычал культура, а бистің климаттыг байдалдарывыска ол өөлгү көргүзүг эвес дээрзин база бодаар херек. Чочак-тараа — хөй күш үнмес культура, тарып кааш, бир эвес бүгү чүвени эки кылып кагзынза, бир гектардан 42 центнер дүжүттү отчётка киирер сен. **(Залда шимээргээшкин).** А «Петровский» совхозтуң дээре участоктарынга мен бодаарымга бир гектардан 50 ажыг центнерни алган ышкаш чүве.

И. П. Воловченко. Бир гектардан 55 центнер болгай.

Н. С. Хрущев. Көрбедиңер бе, бир гектардан 55 центнер! Бир гектар чочак-тараа чеже хире мал чемнерин бээрил. Ол дээрге ёзулуг байлак-тыр! Оон ангыда ындыг дүжүт турда хөрүүнүң бир гектарынга-ла 100 килограмм хире азот артып турар.

Чочак-тараа тараан черге көдээ ажыл-агыйның өске культуралары кайгамчык үнер.

Чочак-тараа силоска база эки. Чочак-тараа-сула холумактарлыг тарылгаларны чамдык үеде шүгүмчүлелдиг ёзу-биле көрүп турган мен. Ам мөөннеп алган дуржулгага үндезилээш ол турушту эде көрүп болур. Чажылганың нормазы эки болганда чочак-тараа холумаанын хөй дүжүдүн ап болур. Эш И. П. Воловченконуң саналынче база ылангыя чажарының нормазының дугайында, тараанын шынарының болгаш дески чоруунун дугайында ооң чугаалап турган кезээнче онза кичээнгей салырын сүмелеп тур мен. Шаанда чажарының нормаларын тодаргайлаарда эртемденнер, тускай эртемниглер, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары чүү-каралап турганнар боор. Кажан биске тараа чедишпес турда эвээш санныг үрезиннерни улуг шөлдерге чажып тарыырын оралдажып турган бис. Оортан чажарының нормалары кудулап турган. Ам нормаларны шынап-ла эртем ёзузу-биле көөр, эң бедик дүжүтту хандырар ындыг санныг үрезиннерни чажып болур арга бисте бар.

Чочак-тараанны силостаза ажыктыг эвес ирги бе дээрзин бодаза чогуур. Чочак-тараанны чүгле злактыг культураларбиле силостаар деп чамдык эштер бадыткап турар чүүл база бар. Ленин Дагларында дуржулга ажыл-агыйынга чораан чочак-тараанны силостаар дуржулгадан кылза кандыгыл деп эштер Лысенко болгаш Ольшанский олардан дилээн мен.

ҮН. Дуржулга кылдынган болгаш кайгамчык эки түннелдерни берген.

Н. С. Хрущев. Бир эвес ол ындыг болза, кара хөрзүннүг эвес зонага силос массазы алыры-биле чочак-тараа тарылгаларын калбаа-биле ажыглаарын бодаар херек. Силос кылырынга чочак-тараа бедик дүжүттөрни берип турар болганда ол дугайын чугаалаза чогуур. Эрткен чылын Михайловский совхозка бир гектардан чочак-тараанын 800 центнер ажыг ногаан массазы алдынган деп маңаа чүве чугаалааш, Таловск бүдүрүлге эргелелиниң партия комитединиң секретары эш Кириллов ынча диди. Эш Кириллов ындыг чурагайны адаптарга залда бүгү кижилер шимээргеп, ол медеглелге идегевейн турганнар.

Мен болза ол медеглелди ындыг чигзиниишкин-биле көрбес ийик мен. Бирээзинге болдунмаза-даа, өскезинге болдуна берип болур. Сураглыг үзбек колхозчу Любовь Лини көрүнер. Бир гектардан ийи муң центнер кукурузаны алдым деп кым чугаалап шыдаарыл? А Люба Ли ындыг дүжүтту алган.

Бир эвес чочак-тараа эки силостаттынар болза, ону ол сорулгага элээн калбаа-биле өстүрериниң дугайын бодаза чогуур.

Т. Д. Лысенко. Чочак-тараа хөй чигирлиг болгаш кайгамчык эки силостаттынар.

Н. С. Хрущев. Улам-на калбак дуржулганы кылыылынар. Эштер! Янзы-бүрү агротехниктиг хемчеглериниң ужур-дузазының дугайы маңаа хөй болгаш шын чугаалаттынган. Агротехниканың шын аргаларындан, шын тарылга эалчештирилгелериндеи болгаш организастыг өске-даа айтырыгларны шиитпирлээриниңден аңгыда кадрларның улуг ужур-дузалыын онзалап демдеглээрин күзээн мен. Чөвүлел хуралга кайгамчыктыг тускай эртемденнер болгаш организакчылар чүве чугаалаанар. Бистің кижилеривистің кайы хире өскенин, ажыл-херектерни кайы хире билири-биле олар көдээ ажылагыйның эң чугула айтырыгларының дугайын чугаалап турганын дыннаан кижи өөрүүр-дүр. Ары-чиг

ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

Көдээ ажыл-агый — бистиң экономикавыстың ең нарын адырларының биреези. Көдээ ажыл-агый айтырыгларын ханызы-биле өөренири, эртемниң билиглерин практикага ажыглап билири, эртемниң чедишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге нептередири — колхозтарны болгаш совхозтарны удуртурунуң үндезин айтырыы. Эртем—ол болза чүгле билиглерни пропагандалаары эвес, ол дээрге көдээ ажыл-агыйда шиитпирлээри негеттинип турар тодаргай организастыг айтырыглар-дыр. Чүгле көдээ ажыл-агый эртеминиң дузазы-биле, аңаа даянып, эртемниң чедишкиннерин бүдүрүлгеге нептеретпишаан, дужуттуг, малдың продуктулуун бедидип, бүдүрүлгени механизастап, күш-ажылдың элээн бедик бүдүрүкчүлүүн хандырып болур. Көдээ ажыл-агый эртеминиң адыр бүрүзү колхоз болгаш совхоз бүдүрүлгезиниң практиктиг сорулгаларын шиитпирлээринге бараан болуп турар.

Селекция—бедик дужуттуг сорттарны тургузары-дыр; үрезин ажылы—ол сорттарны өстүрүп көвүдедири болгаш нептередири-дир. Уксаажыдылганың херээ—малдың эки уксааларын тургузары-дыр. Ветеринария—малдың аарыырын узуткаар байдалдарны тургузары-дыр. Бо дугайын академик К. И. Скрябин чечен чугаалады: «Малдың маңгыстарынче, үнүштерниң маңгыстарынче халдаар херек».

Мал ажылынга, үнүштерни камгалаарынга антибиотиктер, химиктиг чепсектер улуг ужур-дузалыг. Бок үнүштерни узуткаарынга янзы-бүрү химиктиг чепсектер—гербицидтер бар. Үрезиннерни ажылдап кылырынга, үнүштериң өзүлдезинге идиг болдурарынга хереглээр чепсектерни эртемденнер тургузуп турар. Бо бүгүнү көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедириниң эрге-ажыктарынга ажыглаар ужурлуг бис.

Колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары болза эртем көдээ ажыл-агыйга чаа-чаа улуг аргаларны ажыдып турар деп билип турарлар. Ынчалзажок чүгле билири дээрге эвээш болур. Эртемниң чедишкиннерин практикага нептередирин хандырар херек. Эртемниң ролюн хүлээп көрбейн ажыл-агыйны бедик деңнелге чорудуп болбас.

Ла Терруга хамаржып турар америк ферма дугайын меңээ чугаалаан чүве. Ол ферма эзтке өстүрүп турар дагаа ооларының немелде өзүлдезиниң бир килограммынга 2,04 килограмм чемнерни чарыгдап турар. А бисте кандыгыа? Бир килограмм эзтке беш килограмм чемнерни чарыгдап турар дээр болза, дыка хөй удуртукчулар тааржырлар боор.

Фермер Антон Майенбергер Барыын Германиядан меңээ чагаа чоруткан. Хаван эздиниң бир килограмм немелде өзүлдезинге 2 килограмм чемнерни чарыгдап турар мен деп ол дыннадып турар. Ол кайы хире шын болурун билбес мен. Ынчалзажок ол кижи бодунуң ажыл-агыйының дугайында бижип турар, ынчангаш аңаа бүзүревейн баарының барымдаазы чок. А бис бир килограмм хаван эздинге кайы хире чемнерни чарыгдап турар бис? Каш катап хөй. А чүге ындыг болуп турарыл? Мында чылдагаан-на хөй. Оларның иштинден бир чижек болза колхозтар болгаш совхозтар тарааны малга бүдүн хевээр чиртип турары болур. Оон-биле кады тарааның улуг кезии шиңгээттинмейн чидип турар. Малдың холуксаалыг чемнериниң шынарының дугайында бисте эвээш сагыш салдынып, ооң эргежок чугула кезектерин ажыглавайн, белоктуг немелделерни кылбайн турар. Мындыг таварылга дугайын номчаан мен. Бир америк фермер тускай фирмадан янзы-бүрү холуксаалыг чемнер садып алган, ынчалзажок ол ук фирманың магадылааны немелде деңзини албаан. Ынчан фермер садып алган чемнериниң анализин кылган болгаш оларда мал чеминиң чамдык кезектери четпес, когаралдыг болган, ол судка баргаш, фирма-биле судтажып, ук фирма когаралды дуглаарын негеп турган. А бисте канчаар кылып турарыл? Малдың холуксаалыг чемнерин канчап-чооп борастаны бээр ыйнаан дээр принцип ёзугаар белеткеп турар, ол белеткээн чемнерни мал дөгере чий дыртып каар-дыр. **(Залда шимээргээшкин).**

Малга сыкыртыптарга биеэги-ле мал чемнери барда немелде өзүлдени 10 хуу хире көвүдедирин хандырып турар биопрепараттар бисте бар. Ындыг болза-даа мал ажылының чеже ажылдакчылары ол препаратты ажыглап турарыл? А чеже кижилер ол дугайын черле дыңнааннарыл? Аажок эвээш. Оон-биле кады бисте институттар, колхоз бүрүзүнде, совхоз бүрүзүнде агрономнар, зоотехниктер бар. Олар чүнү көрүп турарыл, бо хире чугула херекке сонуургалын чүге илеретпейн турарларыл?

Эртем чокка көдээ ажыл-агыйга улуг чедишкиннерни чедип ап шыдавас, эштер. Бистиң удуртукчу практиктеривиске, база чүгле практиктерге эвес, а база эртемниг кижилерге ол чамдыкта четпейн турары хараданчыг-дыр. Билиглери бардаа болза ажыл-агыйны шаандакы өгбелер ёзузу-биле чорудуп турар. Ол болза көдээ ажыл-агыйга улуг когаралды чедирип турар. Эртемниң чедишкиннерин бүдүрүлгеге нептередири көдээ ажыл-агыйны удуртурунда кол үүлдериниң бирээзи дээрзин бис шуптувус билир ужурлуг бис.

Билдилии-биле ээлеп башкарар, бүдүрүлгениң экономиказынче ханылап кирер

Эвилелдің болгаш Россия Федерациязының көдээ ажыл-агый министерстволарын шүгүмчүлээрин, эртем албан черлерин удуртуп турарының көшкак деңнелинин, мурнакчы дуржулганы нептередир талазы-биле ажылдың көшкаанының дугайын чугаалап турар фактыларны көргүзерин күзей-дир мен.

Министерстволарның кайызы-даа Москва чанында: бирээзи —Подольск районда, бирээзи — Дмитров районда турар. Министерстволарда бир дөмей директиваларны бижип, бот-бодун хоолгалажып-ла турар.

Эвилел министерствозу, чижээ, Москва чоогунга азы өскедаа районнарга картофельди тарып өстүрер талазы-биле сүмелерни бодунуу-биле ажылдап, а Россия Федерациязының Министерствозу ол сүмелерни бодунуу-биле база ажылдап кылып турар. География талазы-биле чаңгыс ол-ла төптен чаңгыс ол-ла культура талазы-биле аңгы-аңгы айтыышкыннар берип туруп бээри болдунуп болур бе ынчаш? Ол болдунмас хире. Ийи министерстволуг болуру чогумчалыг бе дээрзин бодаза чогуур. **(Адыш часкаашыны).** Көдээ ажыл-агый министерствозу ам эртемни—дуржулга станцияларын, эртемшинчилел институттарын башкарып турар. Ол дээрге мурнунда турганы ышкаш, административ—эргелел министерствозу эвес-тир.

Бүдүрүлгени эргелеп башкарары-биле ам бисте көдээ ажыл-агый продуктуларының бүдүрүлге болгаш белеткелдер министерстволары, бүдүрүлге эргелелдери тургустунган болгай. Техника-биле, минералдыг чемишчидилге-биле хандырарының ажылын «Союзсельхозтехника» кылып турар. Көдээ ажыл-агыйның амгы министерствозунуң ең кол сорулгазы болза—эртем албан черлерин удуртуру болур, а эртемниң айтырыглары дээрге чүгле республикага чаңгыс аай эвес, харын бүгү чуртка чаңгыс аай болгай эштер, ынчалзажок зона, агаар-бойдус, хөрзүн болгаш өске-даа онзагай байдалдарны барымдаалап турар болбай наан. Ынчаарга эртемни болгаш мурнакчы дуржулганы нептередирин чүге ийи министерстволар удуртур ужурлуг чүвел?

Ам херек кырында мындыг болуп турар-дыр: бир институт эвилел министерствозунга, өске институт — республика министерствозунга чагыртып турар. Чаңгыс ажыл-агыйны кылып турар, ол хирезинде ийи ээлиг. Ол таарышпас-тыр.

Эвилелдің Көдээ ажыл-агый министерствозу болгаш Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый министерствозу ам-даа багай ажылдап турар деп чүвени чугаалаар херек. Олар эртемниң чедишкиннерин бүдүрүлгеге черле барык нептеретпейн, колхозтарга болгаш совхозтарга эртемге үндезилээн сүмелерни ажылдап кылбайн, эртемниң үүлдеринге үндезилээш бүдүрүлгени башкарып чорударына дузалавайн турар-дыр. Мооң-биле холбаштыр Эвилелдің болгаш Россия Федерациязының көдээ ажыл-агый министерстволарының баазазы болуп турар ындыг совхозтарның ажылының дугайында сагындырыгларны чугаалаары күзенчиг-дир.

Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый министерствозу ийи хире чыл мурнунда Москва чоогунда «Яхромский» совхозче көже берген. Ол дээрге министерствонуң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турган. Эки шынаа черлерлиг совхозтуң суурунга өске ажыл-агыйларга бир янзының онза үлегери болгу дег үлегерлиг ажыл-агыйны тургузуп болур турган ийик. Ол сорулганы РСФСР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу канчаар шиитпирлеп турарыл? Чамдык саннардан көргүзүп көрейн:

«Яхромский» совхозта тарылга шөлү 6.832 гектар. 1962 чылда күзүн чажып тарыыр кызыл-тасты—237 гектарны, көк-тарааны—363, чазын чажып тарыыр кызыл-тасты—100, чочак-тарааны — 65, картофельди—900, ногааларны — 1.115, мал чемгерер чигир свёклазын—350, хөй чылда үнер сигеннерни—1.520, азы тарылга шөлүүнүң 23 хуузунга, чаңгыс чылда үнер сигеннерни—492 гектарны, азы тарылга шөлүүнүң— 7 хуузунга тараан. Шупту сигеннерни тарылга шөлүүнүң 30 хуузунга тараан. Ол дээрге министерствонуң дуржулга ажыл-агыйында ышкажыл!

Сиген шөлдүг система ажыл-агыйга үүнү берип турарыл дээрзин көрүп көрээли. Дужут талазы-биле сан-медээлер бодур. Күзүн чажып тарыыр кызыл-тасты гектардан-на 11 центнерни, көк-тарааны—11 центнерни, чазын чажып тарыыр кызыл-тасты—17, чочак-тарааны—7,3, картофельди—90, ногааларны—187, ооң иштинде капустаны—247 центнерни, морковтуу—164, столовая свёклазын—76, мал чемгерер чигир свёклазын—142 центнерни ажаап алган. Хөй чылда үнер сигеннериң сигении гектардан-на 11,9 центнерни ажаап алган. Центнер продукцияның бот-үнези: тараанын —12 рубль, мыйыстыг бода мал эздиниң—166 рубль, сүттүң—21 рубль 63 көпеек болуп турар.

Өске ажыл-агыйларга ол канчап онза үлегер болур чүвел? Бир эвес шупту-ла ол онза үлегер-биле ажылдаар болза, чугаалап турары ышкаш, чүвүр чок артар апаар. **(Залда шимээргээшкин).**

«Яхромский» совхоз—ногаа ажыл-агыйлыг. Ногаа культураларын ол 1.115 гектарны тараан. Москва чоогунда эш Гольцов директорлап турар «Большевик» совхозта ногаалар база барык ол хире. Ол ажыл-агыйларның кайызы-даа ыйгыл шынаа черлерде турар, ногаа культураларын тарып өстүреринге бир дөмей байдалдарлыг.

Ол ажыл-агыйларда центнер ногааның бот-үнезин ам деңнештирип көрээли. Центнер ногааның бот-үнези «Большевик» совхозта—1 рубль 29 көпеек, а РСФСР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң «Яхромский» совхозунда—2 рубль 45 көпеек. Орай быжар капуста: «Большевик» совхозта—51 көпеек, «Яхромскийде»—1 рубль 73 көпеек; столовая свёклазы: «Большевикте»—1 рубль 99 көпеек, «Яхромскийде»—3 рубль 40 көпеек.

«Большевик» совхоз миллион рубль орулганы берген, а «Яхромский» совхоз—538 муң рубль каражалыг болган. Көдээ ажыл-агый министерствозу Яхромаже көжеринин мурнунда ол совхоз орулга берип турган болдур ийин. **(Залда хөглүг шимээргээшкин).**

Бир-тээ көдээ ажыл-агый министри чаңгыс совхозка көрүмчүрүм тургузуп чадап кааңда, республика хемчээлинге эртемни канчап удуртуп шыдаарыл?

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң баазазында —«Михайловское» совхозту ап көрээли. Совхоз 1962 чылда дараазындагы дужуттуг алган: тараа культуралары—9,9 центнер, чочак-тараа—6,7, мал чеми бобылар—7,4, картофель—41, ногаалар—52, чигир свёклазы—65 центнер.

Чавыс дужуттуң түңнелинде министерствонуң «Михайловское» болгаш «Вороново» совхозтарынче малды чемнер-биле хандырар дээш өске ажыл-агыйлардан болгаш областардан: саванны—329 тоннаны, холуксаалыг чемнерни—1.689 тоннаны, шишкиндини болгаш жмыхты—329 тоннаны сөөрткен. Шупту 155 муң рубльдің мал чемнерин сөөртүп алган. Эвилелдің министерствозунга ындыг ажыл-агыйның үлегер-чижээнге эртемниң болгаш мурнакчы дуржулганың чедишкиннерин нептередир деп чыылган эштер-дир бо. А ында дээрге докторлар-даа, кандидаттар-даа, министр боду-даа ажылдап турар. Ол ажыл-агыйга, ол баазага эртемденнерни, тускай эртемниглерни, практиктерни чыып, ажыл-керекти канчаар чоруларын оларга көргүзерин барымдаалап турган. Ажыл-агыйда гектардан-на 40 центнер картофельди ажаап ап турар болганда, маңаа министр чүнү көргүзерил ынчаш? **(Залда шимээргээшкин).** Ындыг удуртулганы кым хүндүткел-биле көөрүл? Кым-даа көрбес.

Эш Иван Платонович Воловченконуң он ийи чыл иштинде удуртканы, Липецк областың «Петровский» совхозун силерге үлегер-чижек кылдыр көргүзери кузенчиг-дир, эштер министрлер. Чоокта чаа ону ССР Эвилелиниң көдээ ажыл-агый министринге бадылаан. **(Адыш часкаашкыны).**

Совхоз тарыыр 10 муң гектар черлиг. 1962 чылда аңаа дараазындагы культураларны тараан:

күзүн чажып тарыыр кызыл-тас	1.058 гектар
көк-тараа	642 »
арбай	2.477 »
чиңге-тараа	400 »
чочак-тараа	320 »
чигир свёклазы	355 »
үрезинге хереглээр чигир свёклазы	760 »
мал чеми чигир свёклазы	140 »
силостаар кукуруза	1.293 »
хөй чылда үнер сигеннер	545 гектар, азы 5 хуу
чаңгыс чылда үнер сигеннер	388 гектар, азы 4 хуу.

1961 чылда хөй чылда үнер сигеннер 890 гектар, чаңгыс чылда үнерлер—1.075 гектар болган.

Совхозка бүгү культураларның бедик дужуду алдынган. Тараа культураларының гектар бүрүзүнден 28,2 центнерни, ооң иштинде: кызыл-тасты—26,2, көк-тарааны—17,8, арбайны—29,4, чиңге-тарааны—23,8, чочак-тарааны—42,1, чигир свёклазын (фабриканың)—270, чигир свёклазының үрезиннерин—20 центнерни, силостаар кукурузаны—418, мал чеми чигир свёклазын—гектардан-на 230 центнерни ажаап алган. Ажыл-агый 1960 чылда 661 муң рубль, 1961 чылда—699 муң, 1962 чылда—743 муң орулганы берген.

Эш Воловченконуң удуртуп турган совхозу Көдээ ажыл-агый министерстволарының дуржулга совхозтарында бары ышкаш ындыг аргалары ыракта четпес турган деп чүвени билип олур боор силер. Чүгле чаңгыс чижекти алыйн. «Яхромский» совхозка 4.500 тонна минералдыг чемишчидилгелерни, азы тарылга шөлүүнүң гектар бүрүзүнге онааштыр 6,5 центнерни берген. А «Петровский» совхоз тарылга шөлүүнүң гектар бүрүзүнге онааштыр 1,7 центнер чемишчидилгелерни алган. Чамдыкта удуртукчулар: «Меңээ берип-ле, берип-ле көрүнер, соонда мен база бере бээр мен»—деп негээрлер. «Яхромский» болгаш «Михайловское» совхозтарга чемишчидилгелерни берген-дир че. А үүнү алганыл ынчаш? Куруг болган-дыр! **(Залда шимээргээшкин).** Чүгле бээр эвес, харын кымга берип турарын билир херек.

Эш Воловченкого гектарга онааштыр 1,7 центнер чемишчидилгени берген, ооң орну дыка хөй болган. А өскелергө харын гектарга онааштыр 6,5 центнерни бергилээн. Ынчаарга үү болганыл? Каража. Бүдүрүлгени билир, эртемни билир кижилерге, чулчуруп болгаш чагырыш дужаан олурбас, харын бүдүрүлгени билдилиг организастап турар ындыг кижилерге удуртулгаже орукту ажыдып бээр херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Мындыг чижек база сагышка кирип келир-дир. Курган областың Понькинский МТС-тиң директору Григорий Михайлович Ефремов он чылдар мурнунда бо индирден чүве чугаалап турган чүве. МТС коллективиниң кайгамчыктыг ажыл-керектериниң дугайын ол чугаалаан. Чылдар эрткилээн, МТС-ти өде организастаан, эш Ефремов «Кызыл Сылдыс» совхозтуң директорунда ажылдай берген. Совхозтуң коллективи кандыг кайгамчык түңнелдерни чедип алганын көрүп көрүңер.

Совхозта бүгү тарылга шөлү 14.738 гектар. Беш чылдарның дургузунда тараалардың дужуду ортумаа-биле гектардан-на 16,5 центнер, ооң иштинде 1962 чылда 3 муң гектар кызыл-тастың гектар бүрүзүнден —17 центнер, 3,2 муң гектар шөлде арбайның гектарындан-на 15,2 центнер, 451 гектар шөлде чочак-тарааның гектарындан-на 17,9 центнер, 1.056 гектар шөлде тараага хереглээр виканың гектарындан-на 15,8 центнер болган. 1957 чылда 47 муң центнер турганынга удур 1962 чылда тараанның нинти чыылдазы 163 муң центнер болган.

1962 чылда совхозтуң коллективи эзт бүдүреринге баштайгы бедикти чедип алган—чүс гектар тарылга шөлүнге онааштыр коң-эзт деңзизи-биле 75,2 центнер эзтти болгаш ажыглаалдыг өске чүс гектар чер бүрүзүнге онааштыр 16 центнер эзтти алган. Мынча хемчээлдиг эзтти бодунуң мал чемнерии ажыглап турган бүдүрген-дир.

Мындыг кижилер, мындыг удуртукчулар айтыкчылар болур-дур, эштер, олар дээрге көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бүгү ажылдакчыларынга үлегер-чижек болурлар.

«Сельхозтехника» дугайында каш сөс чугаалаксай-дыр мен. Ооң ажылын колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-агый сорулгаларының сөөлгү түңнелдери-биле холбаштырары эргежок чугула. «Сельхозтехниканың» ажылдакчыларының ажыл төлевирин ооң хандырып турары ажыл-агыйларында дужуттун, мал ажылының продуктулуунун байдалынга хамаарыштыр, тракторларның, комбайннарның болгаш өске-даа машиналарның бүдүрүкчүлүүнге хамаарыштыр төлээр херек. **(Адыш часкаашкыны).** Ындыг саналдарны бо чөвүлел хуралга чугааларга, бистиң парлалгавыска киргилеп турган чүве, эштер. Ол дээрге кончуг угаазылалдыг саналдар-дыр.

Одесса областың «Сельхозтехниказының» Цербиковск салбырының ажылдакчыларының инициативазын деткиир болза чогуур. Олар болза 11 колхозтарда техниканы комплексилиг, техниктиг хандырылгага алыр, техниканың ажаалдазын болгаш септелгезин боттарының күжү-биле чорудар деп шиитпирлээнгер. Ындыг практика эки түңнелдерни берип турар. 1961 чыл-биле деннээрге, колхозтарның артык кезектерге чарыгдалы 106 муң рубльге азы 30 хуу эвээжээн. Техниканы улам бүдүрүкчүлүг ажыглап турар.

Белорус ССР-ниң «Сельхозтехниказының» Копыльск салбырында болгаш Омск областың чамдык салбырларында ол-ла дуржулганың барын меңээ чугаалагылап турду. Ол дуржулганы өөренир херек. Ындыг практика кандыг артык ажыкты бээрил? «Сельхозтехниканың» мастерскаяларынга септелгени кезектер аайы-биле шууштурулгалыг арга-биле организастаары, ажыглалдан үнген үүлдерни дүргени-биле солуурунга саарылга агрегаттарлыг болгаш белдирлерлиг турары дээре болур. Ынчаарда ажыглалга турар машиналар кезээде хөй болур, септелге черле бедик шынарлыг болур. Ынчаарга шынар бедик болганда, септелге соонда машинаның ажылдаарының хуусаазы узун болур болгай. Бо бүгүнү организас талазы-биле бодап көрүп, мурнакчы дуржулганы нептередир херек.

Кур черге болгаш хову шөлдүг өске-даа районнарга калбарты алыр техниканы нептередир херек. Калбарты алыр жаткаларны ажыглаары улуг ажыкты берип турар дээрзин дуржулга көргүскен. Жатка 10 метр черни ап турда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ийи катап бедиир. Бо чылын кур чер районнарынга дужут ажаап алыышкынын, черле ынчаш, калбарты алыр жаткалар-биле чорударын организастаар арга бар. Калбарты алыр жаткаларны ээн-не баштай кур черге көрген мен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү канчаар бедип турарын көрүп көрүңер! Тарааны кезеринин-даа, бастырарының-даа хуусаалары кызырлыр. Ажаап алыышкынга ажылчын күжүнүң талазы-биле хереглеп ийи катап кызырлыр.

Бо херекке кол чүве—ындыг техниканы бүдүрерин организастаары, кижилерни өөредири, калбарты алыр жаткаларны ажыглаарынга эки белеткенип алыры болур.

Фермаларны механизастаарынга «карусель» хевириниң саалда тургузулгаларын улам калбак ажыглаарының оруубиле чоруур болза чогуур. Сөөлгү үеде элээн хөй улуг ажыл-агыйларда саалданың ындыг тургузулгаларын туткулап турар. Омск областың «Кызыл Октябрь» болгаш «Ермак» совхозтарында «карусель» деп саалда тургузулгазынга (16 станоктарга) шакта 115—137 инектерни саап турар. Запорожье областың «Каменка» болгаш партияның XX съездизи аттыг совхозтарында 22 станоктарлыг «карусель» деп тургузулгалар бар. Шакта 163—178 инектерни саар.

«Карусель» болгаш «ёлочка» деп саалда тургузулгаларының дугайында деңнеп көргүскен чамдык сан-медээлер бодур:

	«Карусель»	«Ёлочка»
Станоктарның саны	16	16
Шакта каш инекти саары	160	60
Бир саанчыга каш инек онаажыры	53	30
Металл хереглеттинери (бир инекке шакта килограмм кылдыр алырга)	41	88

«Карусель» деп саалда тургузулгазының улуг ужур-дузалыын өөренип көргеш, улам сайыраңгайыткан саалда тургузулгазын ажылдап кылырын, конкурс чорударын, ең-не камналгалыг тургузулганы шилип алгаш, ооң бүдүрүлгезин организастаарын «Союзсельхозтехника» каттыжыышкынынга чогуур үезинде СЭКП ТК дааскан турган. Ынчаарга «Союзсельхозтехниканың» мооң мурнунда турган удуртукчулары ол даалганы харыысалга чокка көрген болгаш «карусельди» бүдүреринге белеткел чок болганнар дээрзин чугаалаар херек. Күрплан бүдүрүлгелерге чүгле 1.500 «карусельдерни» кылыр чагыт берген.

Чаа үүл дээш хөөн канчап барган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрер дугайында сагыш салыышкыны канчап барган?

Омск областың «Кызыл Октябрь» совхозунуң слесары эш И. М. Ленскийниң дугайында бир-де катап кино-журналга очерк көрген кижи мен. Ол черле эки конструкциялыг «карусельди» тургузуп алган. Ол камналгалыг, ону белеткээринге эвээш металл чарыгдаттынар.

Чамдыкта инженер чогаадып кылгаш, ол херектиң кандыг болурун боду тодаргай билбес болгаш ышкындырыг кылып каар болгулаар. Ынчаарга үргүлүү колхозта азы совхозта ажылдап турар слесарь кижи үүнү кылыры негеттинерин эки көрүп, билип турар. Ол дээрге аажок камналгалыг, машинаны конструкциялап алган, ынчангаш ооң «карусели» профессионалдыг конструкциялар-биле чижип турар үүл бар. Бодап көөрге, ындыг ажылдарже кичээнгей салыр болза эки.

Колхозтарны улгаттыр каттыштырарының айтырыының талазы-биле чамдык саналдарны чугаалаксай-дыр мен. Каш чыл бурунгаар Москва болгаш өске-даа областарга партия организациялары үүрмек колхозтарны улгаттыр каттыштырар талазы-биле чамдык ажылдарны кылгылаан. Ол дээрге эргежок чугула хемчеглер турган. Ол үеде Москва областың хөй-хөй колхозтары, чижээлээрге, 100—200 гектар черлерлиг, каш-ла он-он баш малдарлыг тургулаан. Колхозтарны улгаттыр каттыштырган чорук черни болгаш техниканы эки ажыглаар, ажыл-агыйны экономика талазы-биле улуг ажыктыг кылдыр чорудар арганы берген.

Ынчалза-даа улгаттыр каттыштырар ажылды чорудуп тура, колхозту кедергейн-биле улгаттыра бээринге удур партия база сагындырыр турган. Улгаттыр каттыштырган колхозтар эки эргелеп башкартынар ажыл-агый болган турарын барымдаалаар ужурлуг турган.

Колхозтарның хемчээли чогуур районнуң тодаргай байдалдары-биле тодараттынар. Чижээлээрге, үүрмек колхозтар-биле деңнээрге, Москва областың улгаттыр каттыштырган колхозтары мынчаар көстүп турган:

	1950 чылдың январь 1-де турганы	Улгаттыр каттыштырган соонда каш аларганы
Колхозтарның саны	6.069	1.419
Бир колхозка онаажып турган бүгү чер	345 га	1.475 га
ооң иштинде тараа тарыыр чер	196	836
Колхозчу өрегелер	42	164
Чурттакчылыг черлер	1	4
Күш-ажылы кылыр колхозчулар	67	249

Москва областың байдалынга таарыштыр колхозка 800—900 гектар тараа тарыыр черлиг, чурттакчылыг 4—5 черлерлиг турза ең-не ажыктыг болур деп көрген турган.

Ындыг ажыл-агыйларны чедишкинии-биле башкарып болур. Ооң-биле кады Москва область дээрге—Волга чоогунуң азы Украинаның ховулары эвес, оргу чер муң-муң километри-биле чаттыла берген чыдар Кур чер крайы эвес деп чүвени бодаза чогуур: Москва чоогунда аърга-даа, тулаа-даа, шынаа-даа бар. Мооң ужурунда колхоз кончуг улуг болза-даа, ооң тараа тарыыр чери чүгле 900—1000 гектар бооп болур турган. Ынчаарга чурттакчылыг черлер аажок тарамык. Ындыг ажыл-агыйларны эргелеп башкарары кончуг берге. Ынчанмыже, Москва областың удуртукчулары 1960 чылдың чазынында кончуг улуг совхозтар тургузарынче хандыкшый бергеннер. Олар болза тараа тарыыр чери 8—10 болгаш ооң-даа хөй муң гектар болуп турар ажыл-агыйларны тургускулап эгелээн.

Ындыг совхозтар чурттакчылыг 40—50 черлерни каттыштырып турар апарган. Херек кырында эргелеп башкартынмас ажыл-агыйларны тургускулап алган.

Чамдык чижектерден көргүзейн.

	Совхозка чурттакчылаг черлериниң саны	Тараа тарыыр черниң хемчээли
Волоколам эргелелиниң XXII партсъезд аттыг совхозу	54	9.526 гектар
Солнечногорск эргелелиниң «Найырал» совхозу	63	8.273 »
Можайск эргелелиниң «Советтер эргe-чагыргазы» совхозу	57	8.818 »
«Уваровский» № 2 совхоз	53	8.536 »
Волоколам эргелелиниң «Теряевский» совхозу	56	7.603 »
Мытищинск эргелелиниң «Тиилелге» совхозу	56	7.979 »
Можайс эргелелиниң «Рузский» совхозу	53	7.213 »
Ленин эргелелдиң «Чепелевский» совхозу	56	7.725 »

Мындыг чижектерни хөйнү көргүзүп болур.

Чурттакчылыг 50—60 черлерни каттыштырып турар совхозту канчап удуртуп болурул?—деп айтырыг туруп келир. Ындыг мелегей чорукту кым болдурганыл?

Оларның хөй-хөйү ажыл-агыйны орулга чок чорудуп, когаралга дужүп турары таварылга эвес. Ол дээрге ажыл-керекче харыысалга чок чорук-тур. Ажыл-агыйны моон сонгаар ынчаар чорудуп болбас.

Ам чүнү кылза керектигил? Бодап көөрге, арга бар черлерге эмин эрттир улуг ажыл-агыйларны бичеледир болза чогуур ышкаш-тыр. **(Адыш часкаашкыны).** Ынчаарга ону кылыр арга чок черлерге салбырларда бүдүрүлгени эргелеп башкарарының черле улам бодалдыг организастыг хевирин тывар херек.

Чурттакчылыг каш-каш он черлер санаттынып турар, эргелеп башкарары берге ындыг ажыл-агыйларга контроль чок болур чорукка болгаш янзы-бүрү хоралыг ажыглаашкыннарга үндезин тургулап кээр. Совхозтуң амгы ажылчыны дээрге — колхозчу турган кижи-дир. Ооң боду бажыныг-даа, ногаалыг-даа. Совхозтуң мал чеми-биле чемгерип турар ооң инээ база бар. Чамдыкта совхозтуң инектеринге чем чедишпейн баар, ынчаарга совхозтуң ажылчыннары боттарының инектерин совхозтуң мал чемнери-биле чемгерип турар үүлдер тургулай бээр. Ол чорук ниитинин бүдүрүлгезинге когаралды чедирер. Совет эргe-чагырганың баштайгы чылдарында-ла В. И. Ленин совхозтарның ажылчыннары боттары малдыг болурун канчап-даа болдуруп болбас деп сагындырып турган болгай. Ол айтыышкынны бодаар ужурлуг бис.

Хууда малдыг турар чорук ажылчын кижиниң, ылаңгыя хереэжен кижиниң хөй шагын чардыктырып турар, ол чорук бүдүрүлгеге база багай салдарлыг болур.

Коммунистер хожудангай хөөннерниң кудуруунга сөөртүүнү чоруп болбас. Бо айтырыгларны совхозтуң ажыл-ишчилеринге олар бодалдыы-биле тайылбырлап бээр ужурлуглар. Эш И. П. Воловченко болза, ооң бодунуң директорлап турганы, Липецк областың «Петровский» совхозунда ажылчыннарда малдар чок деп меңээ чугаалап турду. Ынчалза-даа аңаа кижи бүрүзү бодунуң өг-бүлезинге, уруг-дарыынга совхозтан сүттү, эзтти садып ап болур турган. Ажыл-керекти угаазылалдыг организастаар деп чүве ол-дур! **(Адыш часкаашкыны).**

Партия организациялары, совхозтарның удуртукчулары ажылчыннарны сүт болгаш ногаалар-биле хандырар дугайында сагыш салыр ужурлуг. Совхозка ниитиниң ногааларын тарыыр, эки столоваяларны организастаар, продуктуларны боттүнезин ёзугаар садыглаар херек. Шуут чугаалаарга, совхозтарның ажылчыннарын хандырарынга аргалар улуг-дур. Бир эвес совхозтуң директору, партия болгаш профэвилел организациялары ол аргаларны шын ажыглаар болза, ажылчыннар ону үнелеп көөрлер. Ынчангаш совхозтарның ажылчыннарынга хуу малдыг турары негеттинмес апаар. А эзтти болгаш сүттү чиижеңнеп садыглаар дээш мал азырап турар кижилерге удур демиселди чорудар херек.

Чигир свёклазының үрезин ажылының дугайында каш сөс. Он-он чылдарның дургузунда свёкланың үрезин ажылы биске чигир заводтарын долгандыр мөөннеттинген турган. Украинада ол тургустуна берген система хевээр арткан: совхоз—завод—трест, ынчаарга Россия Федерациязында ол системаны үрээриниң оруунда кирген. Мында болза трестерни узуткаан, а үрезин ажылының совхозтарын бүдүрүлге эргелелдеринде шилчиткилеп берген. Совхозтарны специализастаары үрелген, ооң түңнелинде чигир свёклазының бедик шынарлыг үрезиннери-биле колхозтарны болгаш совхозтарны хандырарын берге байдалга таварыштырган.

1962 чылда Украинага чигир свёклазының үрезининиң дужуду гектардан-на 14,8 центнер болган. А Россия Федерациязына гектардан-на чүгле 10,8 центнерни ажаап алган. Краснодар крайга бир гектардан-на 1960 чылда 10,6, 1961 чылда—8,4, а 1962 чылда—7,1 центнер свёкла үрезини алдынган.

Чигир свёклазының үрезин ажылын Россия Федерациязында шын эвес көрүп турарының хараазында республика ол культураның үрезинин 1962 чылда 150 муң центнерни, а 1963 чылда — 138 муң центнерни өскээртен киир сөөртүр ужурга таварышкан. Чигир свёклазының үрезинин өстүрүп алыр кайгамчык таарымчалыг байдалдарлыг турган-ла, ону чогуур санныы-биле белеткеп албазы — ол дээрге бужар чүве-дир, эштер!

Үрезин ажылының эки системазы хевээр арткан. Украинада хөй-хөй совхозтар чигир свёклазының үрезиннериниң кайгамчык эки дужудун өстүрүп ап турар. Чижээ, Тернополь областың «Подолие» совхозу гектардан 26 центнерни, Черкасс областың «Жашковский» совхозу—24 центнерни, Кировоград областың «Новоукраинский» —23,1 центнерни, Сумск областың «Терновский»—23 центнерни ажаап ап турарлар. Бисте чигир свёклазының үрезиннери хөй негеттинип турар. Колхозтар болгаш совхозтар бо культураны фабрикага ажыглаар кылдыр-даа, мал чеминге-даа тарып өстүрер ужурлуг. Ынчангаш чигир свёклазының үрезин ажылының бодунга бадыткаттынган системазын катап тургузары эргежок чугула. **(Адыш часкаашкыны).**

Хоорайларны долгандыр ногаа ажыл-агыйлыг болгаш сүттүг мал ажылдыг совхозтарны тургузарынче силерниң кичээнгейиннерни база катап угландырып көрейн. Бистиң үлетпүр төптеривистиң ажылчы чоннары ногааларны, картофельди, чаа сүттү четчир кылдыр алыр ужурлуг.

Соя кайгамчыктыг эки культура. Ооң үнезиниң дугайын Приамурьеге соянны нептередир талазы-биле хөй ажылды кылган, партияның Амур обкомунуң секретары эш П. И. Морозов маңаа эки чугаалады. Ол культураны тарып өстүрер дээш сөөлгү үеде Молдавияда база ажылдап киришкен. Сонгу Кавказтын, Украинаның болгаш чамдык өске-даа районнарның колхозтары болгаш совхозтары соянны тарып өстүрер дээш база-ла ажылдаза чогуур.

(Төнчүзү 4-кү арында).

ЭШ Н. С. ХРУЩЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

(Төнчүзү. Эгези 1, 2, 3 арыннарда).

Прасковья Андреевна Малинина чөвүлел хуралга чүве чугаалады. Бодунуң «Октябрь 12-зи» колхозунуң чедишкининериниң дугайын, ол ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң чедип алган бедик түннелдериниң дугайын ол эки чугаалаан.

Эш Малинина малдың кострома уксаазын дыка мактады. Ынчалза-даа уксаа үнелээшкининиң дугайында ооң билиишкининге чамдык тодарадылгаларны киирзе чогуур. Кострома уксаазы хөй эзт бээр, эки кештиг болгаш кежи чараш өңнүг деп эш Малинина чугаалады. Ынчаарга эзт биле кеш—сүткүр инекке кол чүүл эвес болгай. Маңаа кол чүве—сүт саалдазы болгаш ооң үскүрү болур. Инек хүрең бе аза кыр-ала бе, шилги бе азы шокар бе дээрзи биске хамаан эвес, бедик үскүр сүттү ол бээр болза-ла, чугулазы ол. Кара-даа инек—ак сүттү бээр-ле болгай. (Залда катыы).

Эш Малинина менээ малдың кострома ускаазының дуайында альбом берди. Ук альбомда дараазында чүүлдерни номчаан мен: «Караваево» өөредилге ажыл-агыйының малдары продуктуалуунуң талазы-биле шылгарангай бооп турар». Сөөлгү 10 чыл иштинде аңаа инектен-не сүттүң ортумак саалдазы болза үскүрү 3,8—3,9 хуулуг 5 муң ажыг килограмм болган.

Ону шуптузун үске шилчидер болза мындыг болур:

— «Ленин Дагларда» инектен беш муң килограмм сүттү саарга база үскүрү 5 хуу болурга, 250 килограмм сүт үзүн берип турар.

—«Караваево» өөредилге ажыл-агыйында инектен 5 муң килограмм сүттү саарга база үскүрү 3,8—3,9 хуу болурга, 190—195 килограмм сүт үзүн, азы 55—60 килограмм авээшти берип турар.

Бир эвес ол бүгүнү акша орулгаже шилчидер болза, «Караваево» өөредилге ажыл-агыйының инээнге бодаарга, «Ленин Даглар» фермазында инек 234—255 рубль хөй орулганы берип турар.

Ажыл-агый чүге инектиң шокарындан корткаш, бир инекке онаштыр 255 рубль түүнүг 60 килограмм үстү чедир албас ужурлугул? (Адыш часкаашкыны).

Бо дээрге, эш Малинина, силерни арай кыжырыптым ышкаш.

П. А. Малинина. Ажырбас, Никита Сергеевич.

Н. С. Хрущев. Ажырбас дидир силер бе. Колхозтуң эки даргазы силер, билир мен. Бо дээрге силерге ажыктыг болур, амдаа быжыы-биле көдүрлүр силер. «Ленин Дагларга» барынар деп силерге сүмелээн болгай мен. Силер аңаа чораан мен дидинер. Херектиң алыс ужурун билбээн ышкаш-тыр силер. Ам база аңаа барынар.

П. А. Малинина. Ыяавыла баар бис.

Н. С. Хрущев. Академик Т. Д. Лысенко инектин үскүр-сүткүрүн бедидер дугайын хөй удаа чугаалап турган. Мооң мурнунда, каш чылдар бурунгаар, кайы-бир талазын эки хынап көрзе чогуур дээр чергези-биле ол кичээнгейлиг чугаалап турган... Ол-даа шын. Дуржулга чоорту чыглыр, ынчангаш теория бадыткаттынар болгай. Эш Лысенко бөгүн бодунуң ажылының дугайын черле улуг бүзүрел-биле чугаалады.

Бо айтырыгның талазы-биле шудургу ажылдаар херек, эштер. Сүттүң үскүрүн бедидери улуг улус-ажыл-агыйжы ужур-дузалыг.

Ажыглаттынмаан курлавырлар бисте хөй. Шөлдерлиг районнарны, ховар үнүштүг болгаш куруг ховуларлыг черлерни ап көрээлиңер. Эрткен чылын Туркменияга чоруп турган үемде тевелерни өстүрүп көвүдедири ышкаш ындыг чугула ажылды бистер шын эвес көрүп турганывысты көрген мен. Ол — сүттү, кешти, кончуг эки дүктү бээр үнелиг мал. Ынчаарга тевелер ам кончуг эвээжээн. Оларны өстүрүп турар черлерде эки түүнелдер бар. Туркмен ССР-де «Ербент» совхоз чаңгыс мөгенниг бир теведен сүт саалдазының үезинде 4 муң литр сүттү ап турар деп нарлалгадан номчаан мен. Тевениң судунуң үскүрү 4—5 хуу. Ол багай бе ынчаш? (Адыш часкаашкыннары).

Ховар үнүштүг болгаш куруг ховуларга-даа хойну ажлап болур. Оон өске мал аңаа өспес, а хой өзүп сайзыраар. Ынчаарга хойга берге черлерге теве чурттан өзер. Хөй ажаалга дивес ол малды өстүрүп көвүдедир, оон үнелиг продукцияны алыр херек.

Чөвүлел хуралга чүве чугаалаан чамдык эштер СЭКП ТК-ның Президиумунга көдээ ажыл-агый талазы-биле мээн бижимни адап турдулар. Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларынга таныштырар сорулга-биле ол бижикти парлалгага үндүрер деп дугурушкан бис. Ол бижикте чугаалап турар чамдык айтырыгларга доктаакаан кижи мен.

Дүжүттү бедидер дээш демиселге чемишчидилгелериниң кайы хире улуг ужур-дузалыы билдингир болгай. Бүгү-ле районнарга, ыланғыя кара хөрзүнүүг эвес зоналарның хөрзүнүнге чемишчидилгелер онза херек. Чемишчидилгелер чокка көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин бедик деңнелче көдүрүп шыдавас деп маңаа шын чугаалагылап турду.

Партияның Төп Комитеди болгаш Совет чазак химия үлетпүрүн сайзырадыр дугайында улуг кичээнгей салып, минералдыг чемишчидилгелер бүдүрериниң көвүдериниң хемчеглерин ап турар. Көдээ ажыл-агый чыл бүрүде бистиң үлетпүрүвүстен улам хөй чемишчидилгелерни болгаш өске-даа химиктиг чүүлдерни алыр.

Бир эвес колхозтарда болгаш совхозтарда бар турар органиктиг чемишчидилгелерни эки ажыглаар, янзы-бүрү компостарның белеткелин организастаар болзувусса, бистер бо чылын-на дүжүттүң дыка бедиишкинин чедип ап болур бис. Колхоз болгаш совхоз бүрүзү боду чемишчидилге фабрикалыг болур ужурлуг. Ынчаарга ону чүгле ажыл-агыйга хөй санныг малдыг болур болза, ам үргүзүп ап болур. Четчир санныг чемишчидилгелерлиг болур төлээде, чүс гектар черге онаштыр 25—30-ден эвээш эвес инектиг болур херек.

Эрткен чылын бистер Курск областың Калиновка суурунга чораан бис. Шөлде бедик, улуг чемиштиг кызыл-тасты көрдүвүс, ол бисти өөртүп турган.

Ынчан ук шөлге кожа суурдан колхозчулар чедип келген.

— Кызыл-тас кандыг-дыр?— деп, айтырдым.

— Кызыл-тас-даа эки-ле-дир, а чеже чемишчидилгени төккен ирги аа!

Кол-ла чүве чемишчидилгелерни боттарының фермаларында бүдүрүп турары болурун Калиновка колхозтуң удуртукчулары кожаларынга тайылбырлаар ужурга таварышкан. Калиновчулар чүс гектарга-ла 24 инектерни ажаап турар. Бо чылын боттарының шөлдеринче 50 муң тонна өдекти олар сөөртүр. Чемишчидилге деп чүве ол-дур.

Хөй санныг мал барда хөй өдек алыр арга бар, ол дээрге шөлдү эки чемишчиткеш, көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн алыр дээни ол болур. Ынчаарга бедик дүжүт бодунуң эзлчээнде хөй санныг малды ажаар арганы бээр.

Чүгле дүжүттү бедидип турган, мал чеминиң быжыг баазазын тургузып турган, чүс гектарга онаштыр малдың баш санын өстүрери дээш чедиишкинниг демисежип болур. Чүс гектарга онаштыр малдың баш санын көвүдедир чорук органиктиг чемишчидилгени хөйү-биле мөөнеп, шөлдерниң дүжүткүрүн бедидер арганы силерге бээр.

Бүдүрүлге эргелелдериниң, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчуларынга шыңгыы негелделиг болуп, инектериң баш санын болгаш мыйыстыг бода малдың ниити санын дүрген көвүдедир, ооң продуктулуг чоруун бедидер сорулганы шиитпирлээринче оларның күжениишкиннерин угландырар херек.

Хөй-хөй областар чүс гектар черге онаштыр инектиң санын өстүрер талазы-биле элээн каш чылдар дургузунда чаңгыс черде таптап тургулаар чорук мыраңай-ла шыдажыр арга чок болуп турар. Рязань областы чижекке ап көрээлиңер. Ол областың колхозтары чүс гектар черге онаштыр чеже инектерлигил? Ол талазы-биле сан-медээ мындыг-дыр:

1960 чылда — 5,1
1961 чылда — 5,2
1962 чылда — 5,9

Ынчаарга ол чоруктун чүгле ооң-биле кызыгаарлаттынмайн турары хараадаңчыг. 1962 чылда көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг чүс гектар черинге онаштыр колхозтарның болгаш совхозтарның бар инектери: Вологда областа—8,3, Новгород — 8,4, Псков — 7,7, Брянск — 7,7, Калинин — 7,9, Кострома — 7,1, Смоленск — 8, Тула — 7,1 Киров — 4,8 баш болган.

Чүс гектарга онаштыр инектериң саны болгаш сүттүн хемчээли — ол дээрге колхозтарның болгаш совхозтарның ажылының эң чугула көргүзүү, чер ажылының болгаш мал ажылының культуразының көргүзүү болур.

Россия Федерациязының соңгу-барының областарының, Белоруссияның, Прибалтика республикаларының көдээ ажыл-агыйын специализастаар дугайында чамдык саналдарны чугаалаксан тур мен.

Аңаа көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң угланыышкының шиитпирлиг өскертип, ол делгем районну сүт-эзт угланыышкынныг мал ажылының зоназы кылдыр хуулдурары чугула деп бодал менде тыптып турар. Аңаа сүт-эзт угланыышкынныг мал ажылын, хаваа ажылын, а ол ышкаш көлдуунда-ла сугга эштир куш өстүрер ажылды чедиишкиниг хөгжүдүп болур.

Мону кылырда ол зонага бараанныг тарза садыш алырындан ойталааш, мал чемнери бүдүрерин көвүдедиринче колхозтарның болгаш совхозтарның күжениишкиннерин мөөнүзэри негеттинер хире-дир.

Ук зонага черни дээре ажыглаарының болгаш ажылагыйны улам ажыктыг кылдыр угландырарының айтырыынче катап кирери эргежок чугула деп санап турарымның ужуру чүдел? Сөөлгү чылдар дургузунда ол районнарга элээн үнелиг мал чеми культураларны — кукурузаны, чочактарааны, чигир свёклазын, люпинни, бобыларны тып шыдаан бис, ол чорук көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң аргазын үндезини-биле экижидип турар. Аңаа, ук зонага чигир свёклазы эки өзүп турар. Күзүн Москва чоогунда, эш Житков директорлаан совхозка баар арганы болдум. Ол совхоз гектардан-на 293 центнер чигир свёклазын алган. А ажыл-агыйның участоктарының бирээзинге «Ленин Даглары» дой-довурак хөрзүнүүг чернин гектарындан-на 523 центнер чигир свёклазын алган турган.

Ам бистиң кадрларывыстың карандаштарын туткаш, янзы-бүрү культураларның үнелээшкинин кылып, гектарданна мал чеминиң единицаларын кандыг культураларның хөйнү берип турарын илередип турарын көргүскен, тодаргай санаашкыннарлыг чугааларны чөвүлел хуралга дыннаары менээ солун болду. Ол санаашкыннар-бис дүүштүр тарылга культураларының ажыл-агыйга эн-не ажыктыг болүүн тодарадыр херек.

Ол зонаның чамдык областары күрүнеге кайы хире хемчээлдиг тарааны садып турганын көрүп көрүнер.

1962 чылда күрүнеге саткан тараазы: Вологда областы — 647 муң пуд, Ленинград — 195 муң, Новгород — 561 муң, Псков — 926 муң, Кострома — 981 муң, Смоленск — 2 миллион 988 муң, Владимир — 2 миллион 16 муң, Ярославль 1 миллион 416 муң пуд болган.

Ол зонаның совхозтарынга центнер тараанның өртээ чеже болуп турарыл?

Вологда обласка — 19 рубль 20 көпеек; Ленинград — 20 руб. 90 көп., Новгород — 21 руб. 50 көп., Псков — 18 руб. 30 көп. Ол-ла үеде Ростов область күрүнеге 193 миллион пуд тараа саткан. Ол областың совхозтарынга тараанның бот-үнези центнернии-ле 1 рубль 80 көпеек болган.

Кара хөрзүнүүг эвес зонаның областары болгаш республикалары тараа орнунга чогуур эде саналга өзугаар күрүнеге эзт болгаш сүт садар ужурлуг. Каш чыл бурунгаар бис ону саналдаан бис, ындыг болза-даа ынчан ук хереги өзулут организаставаан турган. Оон түннели мындыг болган: чамдык областарны тараа садарындан хостаан, а олар тараа культураларын тарыырын сокса́ткаш, сигеннер тарыыр апарганнар. Ол чорук дээш республикаларның болгаш областарның удуртукчуларын шүгүмүлеп турганывысты билир силер. Ам ону бодамчалыг чорудары чугула; тараа садып алырын планнаар, ынчалза-даа тарааны мал ажылының продуктуларынга эде саналар; тараа орнунга мал ажылының продуктуларын белеткээр болза чогуур деп бодап тур мен. Мен бодаарымга ол ажыктыг болур.

Картофель бүдүрериниң дугайында чамдык саналдар бар. Москва обласка картофельди нургулайында-ла агаар багай турда ажаап ап турар. Аъш-чемге хереглээр картофельдиң тарылгазының чамдык кезээн Москва чоогундан агаарының байдалы элээн таарымчалыг Тула, Рязань, Орлов, Курск болгаш чамдык өске-даа областарның районнарынче шилчитсе ажыктыг хире-дир. Ол дугайында ону өлүртүп өстүрер совхозтарны болгаш колхозтарны тодарадыр херек. Картофельди өстүрери бүгү талазы-биле ажыктыг. Бир эвес гектардан-на 150—200 центнер картофельди алгаш, а ооң соонда кызыл-тасты тарыыр болза, гектардан-на 25—30 центнер тараанны өстүрүп болур. Эрте өлүрткан картофель эзлеттинген аңдарган черлерге эки өзүп болур. Ону июньнуң төнчүзүнде, июльдуң эгезинде ажаап алыр. Москва областың мурнакчы ажыл-агыйларында эрте өлүрткан картофельдин дүжүдү гектардан-на 150 центнер чедип турар. Ол хире хемчээлдиг картофельди ажаап алганының сөөлүнде аңаа күзүн тарыыр кызыл-тасты тараан, кайтамчык дүжүттү ап болур. Хоорайларга хереглээри-биле бедик шынарлыг картофельди өстүрер херек. Ол ону кылырда органиктиг чемишчидилгени калбаа-биле хереглезе чогуур. Картофель шөлүнге минералдыг чемишчидилгени төгери база чугула. Ынчалза-даа картофельди кадагалап турда ооң шынарын баскырадыр салдарны болдурбас ындыг чемишчидилгелерни база оларның ындыг хемчээлдиин төгер херек.

Янзы-бүрү зоналарның байдалдарын өөренип көрээлиңер эштер, бүдүрүлге эргелелдери, область, республика организациялары кады ажылдан база янзы-бүрү зоналарга ажыл-агыйны специализастаар дугайында саналдарны киирип көрүнер.

* * *

Эргим эштер!

Силерниң чөвүлел хуралыңар бодунуң ажылын доозуп турар-дыр. Ам кол-ла чүве организакчы ажылда болурун база катап онзалап демдеглексеп тур мен. Силер колхозтарынарже болгаш совхозтарыңарже дуржулгалыг болуп чанар болгай силер. Ниити кыйгырыглар-биле кызыгаарлаттынмайн колхозтарга, совхозтарга, бригадаларга, фермаларга баргаш, бүдүрүлгени хөгжүдериниң соңгаарлаттынмас сорулгаларын аңаа шиитпирленер.

Ам кол сорулгаларның бирээзи — ол дээрге часкы тарылгага белеткел, колхозтарга, совхозтарга часкы ажылдарны организастыг чорудары болур. Бо чылын тараа болгаш мал чемнери бүдүрерин улуу-биле көвүдедирин хандырар талээде тарылга шөлдериниң структуразын база катап көрүп көрүнер.

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрериниң бедик деңнелин хандырган колхозтар болгаш совхозтар бүдүрүлге эргелелдери бүрүзүнде-де бар деп, санал берген эштер маңаа чугааладылар. Ол дуржулганы бүгү колхозтарга болгаш совхозтарга тодаргай, боттуу-биле дамчыдарын холга алзывысса чогуур.

Ол болза бүдүрүлге эргелелдери бүрүзүнге күүсеттинип болур сорулга-дыр. Бисте кадрлар бар, техника бар, дуржулгалыг тускай эртемниглер четчир. Ындыг байдалдар турда, чамдык колхозтарның болгаш совхозтарның хожудап турар чоруу-биле моон ынай эштежип болбас.

Бир эвес бүдүрүлге эргелелдери ындыг ажыл-агыйларга кадрларны өөредип берип, техниканы эки белеткеп болгаш ажыглап, чемишчидилгелерни мөөнүзэрин организастап, черниң болгаш техниканың ажыглалында ээ-харыысалга чок чоруктарны узуткап, колхозчуларның материалдыг сонуургалдарын бедидип шыдаар болза, бүгү колхозтарны болгаш совхозтарны мурнакчыларның деңнелинге чедиреринче орукка улуг базымны бо чылын-на кылган турар.

Бүдүрүлге эргелелдери, партия комитеттери колхозтарны болгаш совхозтарны удуртурунга улуг күүс. Эргелелдерге болгаш партия комитеттеринге ажылдаар кылдыр бистиң партияның дуржулгалыг кадрларын чоруткулаан.

Колхозтарны болгаш совхозтарны удуртур талазы-биле бүгү ажылды билдилиг организастаарынарны, партиянын, чазактын, бүгү совет улустуң силерге хүлээндиргени улуг сорулгаларны күүседиринерни партиянын Төп Комитеди силерге бүзүреп турар, эргим эштер. (Диңмиттиг, үргүлчүлеп-диг адыш часкаашкыны. Шупту туруп келген).

Эш Н. С. Хрущев Лисичанск химия комбинадынга чораан

Соңгу-Донецк. (Луганск область). (СЭТА). Март 16-ның эртенинде СЭКП ТК-ның Бирги секретары, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Хрущев Лисичанск химия комбинадынга чораан.

Химия комбинадынга Н. С. Хрущев-биле кады Украинаның Компартиязының бирги секретары Н. В. Подгорный, СЭКП ТК-ның секретары П. Н. Демичев, ССРЭ-ниң Күрпланының чанында химия талазы-биле Күрүне комитединиң даргазы Н. К. Байбаков, а ол ышкаш партияның Луганск үлетпүр болгаш көдээ обкомнарының секретарылары В. В. Шевченко, Н. М. Гуреев, Донецкиниң Улус ажыл-агый чөвүлелиниң даргазы Н. М. Худосовцев олар чеде берген.

Лисичанск химия комбинады — чурттуң эң чугула бир үс чаа тудугларының бирээзи. Н. С. Хрущев, а ол ышкаш Н. В. Подгорный, П. Н. Демичев, Н. К. Байбаков олар кошкак азот кислотазының, аммиактың, кислородтуң, капролактамның, ацетиленниң, аммиак селитраның, карбамидтиң бүдүрүлгезин көрген.

Комбинатты көрүп турган үезинде бүдүрүлгениң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары Н. С. Хрущевка чылыг байырын чедирип турганнар.

Н. С. Хрущев бүдүрүлгениң удуртукчулары-биле чугаалашкан.

Хову ажылынга белен

БАЯН-ТАЛА. (Телефон-биле). Часкы хову ажылының эгелээр үези чоокшулаан тудум-на аңаа белеткел бүгү черде улам хайныгып турар. Чөөн-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» колхозтуң тарылгазының шөлү эрткен чылга удур 1660 гектар калбарар, бо чылын кол культура болур кызыл-тасты 3000 гектарга тарыыр, кукурузаны 850 гектарга олуртур.

Трактор-хову бригадазының бригадири Кара-Сал Тамбаның дыннатканын өзугаар алырга, тарылгага белеткел бо хүннерде барык доозулган. Тараа культураларының 815 (ооң иштинде кызыл-тастың 652) тонна үрезини чажып болур шынарынга чедир арыглаттынган. Колхозта 21 трактордан ам 19 шуут белен, септелгде (дугуйлуг) 2 трактор удавас база доостур. Кожулда машиналарының септелгези багай эвес болганын хыналда илереткен.

Усть-лабинчилериң үнелиг эгелээшкинин деткивишаан, колхозчу тараажылар бедик дүжүт дээш, ыланғыя техниканы камныг, бүдүрүкчүлүг ажыглаары дээш чарышты улам калбартып турар.

Кукуруза шөлдеринче

КӨК-ЧЫРАА. (Телефон-биле). «Улуг-Хая» совхозта партком секретары эш Дугур-Серениң редакцияга дыңнатканы болза: ажыл-агыйның үш салбырында кукуруза шөлдеринче өдек сөөртүлгезин бо хүннерде чорудуп турар.

Хөрзүнү чемишчидер дээш салбырлар аразынга калбарган чарышта совхозтуң Арыг-Бажы салбыры мурнап турар, ук салбырда бо хүннерге чедир 1742 тонна өдек кукуруза шөлдеринде чедиртинген. Ол ажылче Көк-Чыраа салбырның ажыл-ишчилери эки сагыш салып келгеннер. Улуг-Буура, Биче-Буура дагларында хойжуларга мал чеми чедирер ажылга өдек сөөртүлгезинде механизаторлар чардыгар ужурга удаа-дараа таваржып келген. Ында ийи «Беларусь» трактор быжыглаттынган, оларның-биле бо эрткен каш хонукта безин 814 тонна өдек шөлдерде төктүнген.

Совхозтуң Хайыракан салбырының өдек сөөртүр звёнозу бо хүннерге чедир 1610 тоннаны сөөрткен. Кукуруза шөлүнче өдек сөөртүлгези совхозтуң кайы-даа салбырында үргүлчүлевишаан.

Март 15-те совхозта партия организациязы болгаш дирекция чери совхозтуң кукурузачыларының семинарын организастап эрттирген. Аңаа кукурузачылар ол культураның агротехниказын өөренип, ооң бедик дүжүдүн өстүрүп алырының талазы-биле ажыктыг дүржулга солчулгазын кылганнар.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

Кызылдың транспортчуларының болгаш энергетиктериниң эгелекчи саналының дугайында

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышты калбарткан Кызылдың бирги чүүк АТК-зының болгаш төп электри станциязының коллективтериниң бот-идепкейжи эгелээшкинин СЭКП обкомунуң бюрозу чугаалажып көргеш, детиззн.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIII съездизинге төлептиг ужуражылга дээш күш-ажылчы кедүрлүүшкүнге угланган ажылчы чоннуң бот-идепкейжи чоруун бүгү хемчег-биле деткип, делгередирин, бүдүрүлгелерге, тудугларга, албан организация черлеринге чеди чылдың бешки чылының онаалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш социалистиг чарышты организастаасын СЭКП Кызыл хооркомунга, парткомнарга, профэвилелдер обкомнарынга, ВЛКСМ обкомунга, чер-черде партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга СЭКП Тыва обкомунуң бюрозу дааскан.

Профэвилелдериниң XIII съездизин төлептиг уткуул!

Тыва АССР-ниң бүдүрүлгелериниң, тудугларының болгаш албан организация черлериниң бүгү коллективтеринге Кызылдың төп электри станциязының болгаш бирги чүүк АТК-зының ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының

КЫЙГЫРЫЫ

Бо чылдың октябрь 28—совет профэвилелдериниң амыдыралынга чугула болуушкун болур—ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIII съездизиниң ажылы эгелээр. Партияның XXII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлери-биле сорук кирген Кызылдың төп электростанциязының болгаш бирги чүүк АТК-зының коллективтери бо улуг болуушкунга күш-ажылчы алдар болдурган социалистиг чарышка киришкен.

Коммунистиг партия совет профэвилелдеринге, коммунистиг тургузуушкунга оларның ролюн бедидериге улуг кичээнгейни салып келген болгаш салып турар. СЭКП-ниң Программазында онзалап демдеглээни болза, коммунизм тургузуушкунунуң калбарыышкынының үезинде эргелеп башкарарының школазы, ажыл-агыйны эзлеп чорударының школазы, коммунизмниң школазы болур профессионал эвилелдериниң ужур-дузазы онза улгадыр. Профессионал эвилелдериниң съездизин чыылдырар дугайында медээ совет кижилерге политиктиг болгаш күш-ажылчы чаа көдүрлүүшкүнү болдурган. Чурттуң ажылчы чоннары ол болуушкунга алдар болдурган бедиткен социалистиг хүлээлгелерни боттарынга ап турар.

Бирги чүүк АТК-зының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары профэвилелдериниң XIII съездизинге рапорт бээр эрге дээш чарышка киришкеш, боттарынга дараазында хүлээлгелерни ап турар:

он айларның бүдүрүлге планын—305 муң тонна чүүктерни сөөртүрүн, 36.626 муң тонна-километрни ажылдап кылырын — съездиниң ажыттынар хүнүнде күүседир;

техниктиг белен болур чоруктун коэффициентизин планда көрдүнгенинге удур 0,5 хуу, а машиналарны ажыглаарының коэффициентизин — 1 хууга бедидер;

бот-үнени планда көрдүнгенинге удур 0,5 хууга чиигедирин чедип алыр болгаш 12,5 муң рубльдиң камналгазын алыр;

күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 5 хууга бедидер;

370 комплект резинни камнап алыр.

Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчыларының Бүгү-эвилел чөвүлел хуралынга болгаш В. И. Ленининиң төрүттүнгенинден бээр 93 чыл оюнга дөрт айның планын—2,5 муң тонна чүүктү сөөртүп, 15.200 муң тонна-километрни ажылдап кылгаш, күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр.

Кызылдың төп электри станциязының коллективи:

Он айларның бүдүрүлге программазын октябрь 15-те күүседир;

бодунуң хереглелинге чарыгдалды кызырарының күсели-биле камналганы чоруткаш, съездиниң ажыттынар хүнүнде 50 муң киловатт-шак электри энергиязын камнап алыр;

чаңгыс киловатт-шак электри энергиязының бот-үнезин 0,12 көпеекке чиигедир;

ажылдап кылынган чаңгыс киловатт-шак электроэнергиязынга онаштыр хөмүр даш одаарының чарыгдалын планда көрдүнгенинге удур 25 грамм эвээжедир;

тос айларның орулга планын 103 хуу күүседир.

Күш-ажылды коммунистиг өзу-биле көөрүнге, коммунистиг тургузуушкуннуң херээ дээш бедик харыысалгалыг чоруккa бодувусту улам туруштуг кылдыр кижизидер бис. Бистиң коллективтиң тускай эртемниглери, чаартыкчылары техниканы сайзыраңгайыдар, мурнакчы дуржулганы шингээдир дээш чүткүлдүг ажылдаар.

ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XIII съездизинге төлептиг ужуражыр дээш чарышка калбаа-биле киржиринче Тываның бүдүрүлгелериниң, тудугларының болгаш албан черлериниң бүгү коллективтерин кыйгырып тур бис. Чеди чылдың бешки чылының онаалгаларын хуусаа бетинде күүседирин чүткүлдүг, турасоруктуг күш-ажылывыс-биле хандыраал, ооң-биле бистиң чүртүвуска коммунизм тургузуушкунунуң херээнге үлүг-хуувусту киирээл!

(Кыйгырыгны Кызыл ТЭС-тиң болгаш бирги чүүк АТК-зының коллективтериниң ниити хуралынга чугаалажып көргеш, хүлээп алган).

РСФСР-ниң Дээди Соведин чыылдырар дугайында

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң

ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Конституциязының 39 чүүлүнге үндезилээш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Дээди Совединиң алдыгы чыыжының бирги сессиязын 1963 чылдың апрель 4-те Москва хоорайга чыылдырар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Н. ИГНАТОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ОРЛОВ.

Москва, 1963 чылдың март 16.

Республиканың орук тудуунуң коллективи улуг эвес-даа болза, чугула ажылды кылып турар. Ол коллективте тракторист Ф. Зазулин хүн бүрүде нормазын ажыр күүседип, социалистиг чарышка бирги черни эзлеп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн доктаамал бедидип ажылдап турар.

ЧУРУКТА: В. Зазулин.

Сөзү, фотозу И. ЦЕЛИЩЕВТИИ.

Редактор Д. Б. БАЙЫР-ООЛ.

КИНОТЕАТРЛАРГА

МАРТ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Аза күш четпээн черге» 9.40, 11.40, 1.40, «Хуана Гальо» 3.40, 5.40, 7.40, 9.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Максимка» 11.15, «Дүнеки истер» 1.15, 3.15, «Грешный ангел» 5.15, 7.17, 9.15 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Чалгыннарда сылдыстар» 10.30, 2.30, «Бичии уруг бажыында» 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Боду баштыг» 11.15, 1.15, 3.15. «Капитан Лоймуң дүжү» 7.15, «Мегелеп хоралаан» 5.15, 9.15 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчызының 35-24, пропаганда киллизинин 23—54, харыысалгалыг секретарының болгаш карыысалгалыг дежурныйның 23-35, көдээ ажыл-агый киллизинин 25-38, партийжи амыдырал киллизинин 37-13, иштики информация киллизинин 20-60, чагаа болгаш совет тургузуг киллистериниң 21-27, үлетпүр болгаш транспорт база культура амыдырал киллистериниң 22-64, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 21-47. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче болгаар.

ТС—00096 Чагыг № 121. Культура министерствозунуң типографиязы